

Λάουρα Μαράτου-Αλιπράντη*

ΔΟΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ
ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ:
ΕΜΠΕΙΡΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σε κάθε ανθρώπινη κοινωνία, εργαστήριο κοινωνικής αναπαραγωγής είναι η «οικιακή ομάδα». Αλλά τί είναι οικιακή ομάδα;¹ Είναι η οικογένεια και πιο συγκεκριμένα το σύνολο των ατόμων που συγκατοικούν μια και η συγκατοίκηση αποτελεί βασικό προσδιοριστικό στοιχείο. Τα άτομα, λοιπόν, που σύμφωνα με τις εκφράσεις των παλιών «μοιράζονται την ίδια στέγη, τρώνε από το ίδιο ψωμί και πίνουν από το ίδιο κρασί», αποτελούν την «οικιακή ομάδα». Εκτός όμως από την κοινή κατοικία, τα άτομα αυτά πρέπει να συνδέονται και με δεσμούς συγγένειας.²

Κάθε οικιακή ομάδα είναι δυνατόν να αποτελείται από μία ή και περισσότερες οικογένειες, οι οποίες όχι μόνο κατοικούν στον ίδιο χώρο αλλά και εργάζονται στον ίδιο γεωργικό κλήρο συλλογικά — δηλαδή αποτελεί ομάδα συγκατοίκησης, παραγωγής και κατανάλωσης. Η σύνθεση και το μέγεθος κάθε οικιακής ομάδας, όπως είναι προφανές, δεν είναι πάντοτε όμοια αλλά ποικίλλουν. Διακρίνουμε, λοιπόν, αφ' ενός τις «πυρηνικές» οικογένειες (συγκατοίκηση των συζύγων με τα άγαμα παιδιά τους) και αφ' ετέρου τα «διευρυμένα» σχήματα οικογενειών (συγκατοίκηση της γενετικής οικογένειας με τα παντρεμένα και άγαμα παιδιά) ή ακόμα οριζόντια οικογενειακά σχήματα (συγκατοίκηση των παντρεμένων αδελφών).

Οποσδήποτε, η δομή και η σύνθεση της ενότητας αυτής παρουσιάζουν

* Ερευνήτρια στο ΕΚΚΕ.

1. Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται πιο συχνά για το χαρακτηρισμό της οικογένειας στον αγροτικό χώρο. Στα γαλλικά ο αντίστοιχος όρος είναι *groupe domestique* ή *maisonnée* και στα αγγλικά *domestic group* ή *household*.

2. Βλέπε Henri Mendras, *Sociétés paysannes*, Armand Colin, Παρίσι 1976, σ. 57-58.

εξαιρετικό ενδιαφέρον γιατί μας επιτρέπουν να διεισδύσουμε στην εσωτερική οργάνωση και λειτουργία της οικογενειακής ομάδας. Πιο συγκεκριμένα, μας πληροφορούν για το σύστημα συγγένειας, τις γαμήλιες στρατηγικές και δωρεές, τις πρακτικές διαδοχής και μεταβίβασης των οικογενειακών αγαθών από τη μια γενιά στην άλλη, τις πολιτισμικές αξίες που επικρατούν σε κάθε μικροκοινωνία, καθώς και τους τρόπους άρθρωσης της οικογένειας μέσα από την παραγωγική διαδικασία. Ακόμα, μας αποκαλύπτουν τις αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στα μέλη της οικιακής ομάδας, οι οποίες έχουν κύρια αιτία τη συγκατοίκηση ατόμων που ανήκουν σε διαφορετικές γενιές.³

Θα πρέπει όμως στο σημείο αυτό να επισημάνουμε ότι η οικογένεια δεν διατηρεί διαρκώς την ίδια μορφή. Τα μέλη της και οι διαδοχικές λειτουργίες που αυτά επιτελούν μεταβάλλονται μέσα στο χρόνο συνεχώς, διανύοντας έναν κύκλο σαν τον βιολογικό κύκλο ενός ζωντανού οργανισμού. Στη διάρκεια της κυκλικής αυτής διαδικασίας συντελείται η διάλυση της αρχικής ομάδας και η αντικατάστασή της από μία ή και περισσότερες καινούριες οικογένειες.⁴

Ο αναπτυξιακός κύκλος της οικιακής ομάδας περιλαμβάνει όπως αναφέρει ο Meyer Fortes τρεις βασικές εξελικτικές φάσεις:⁵

α) το στάδιο της «επέκτασης» που αρχίζει από την ένωση δύο ατόμων και διαρκεί μέχρι και την ολοκλήρωση της αναπαραγωγικής διαδικασίας της οικογένειας (δηλαδή τη γέννηση και του τελευταίου παιδιού).

β) τη φάση της «διάσπασης» που αρχίζει συγκεκριμένα από το γάμο του μεγαλύτερου παιδιού και τελειώνει με το γάμο του τελευταίου παιδιού.

γ) τη φάση της διάλυσης που αρχίζει στο τέλος της προηγούμενης φάσης. Η οικιακή ομάδα αντικαθίσταται πλέον από μία ή και περισσότερες νέες οικογένειες που επαναλαμβάνουν την ίδια κυκλική διαδικασία.

3. Για τις μορφές και τα δομικά χαρακτηριστικά της «οικιακής ομάδας» στον ευρωπαϊκό χώρο, βλ. Martine Segalen, *Sociologie de la famille*, Armand Colin, Παρίσι 1981, σ. 15-25· Henri Mendras, *ό.π.*, σ. 57-72· William Goode, *The Family*, New Jersey, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1964, και Jack Goody, «Domestic Groups», Addison-Wesley Module, *Anthropology*, 1972, Module 28, σ. 1-32. Βλ. επίσης τις ιστορικές μελέτες: Peter Laslett και Richard Wall (επιμ.), *Household and Family in Past Time*, Cambridge University Press, Καμπριτζ 1972· Peter Laslett, «La 1 amille et le ménage: approches historiques», *Annales ESC*, τχ. 4-5, Ιούλιος - Οκτώβριος 1972, σ. 847-872· Alain Collomp, «Ménages et famille. Etudes comparatives sur la dimension du groupe domestique», *Annales ESC*, 1974, σ. 777-786, και Jack Goody, *L'évolution de la Famille et du Mariage en Europe*, Armand Colin, Παρίσι 1985. Για μια προσέγγιση των οικογενειακών δομών σε παγκόσμια κλίμακα βλ. Emmanuel Todd, *La troisième planète. Structures familiales et systèmes idéologiques*, Editions du Seuil, Παρίσι 1983.

4. Για την κυκλική διαδικασία της οικογένειας, βλ. Meyer Fortes, εισαγωγή στο βιβλίο: Jack Goody (επιμ.), *The Developmental cycle in domestic groups*, Cambridge Papers in Social Anthropology, αρ. 1, Cambridge University Press, 1969, σ. 1-15.

5. Meyer Fortes, *ό.π.*, σ. 4-5.

Η διαδικασία πάντως αυτή διαφέρει σε κάθε μικροκοινωνία ως προς τα στάδια και τη χρονική περίοδο κατά την οποία αυτή πραγματοποιείται.

Εξάλλου, η διάρκεια της κυκλικής ανάπτυξης της οικογενειακής ζωής, όπως έχει διατυπωθεί, μεταβάλλεται ανάλογα με το πολιτιστικό επίπεδο κάθε χώρας, πράγμα που επιφέρει τελικά τη σταδιακή ενσωμάτωση των οικογενειών κάθε κοινωνίας σ' ένα γενικότερο ομοίμορφο κοινωνικό σχήμα.

Ακόμα, σε κάθε μικροκοινωνία διακρίνουμε διαφορετικούς «τύπους» μεταγαμήλιας εγκατάστασης των συζύγων:

- στον τύπο της «πυρηνικής» οικογένειας η εγκατάσταση των συζύγων είναι νεοτοπική (neolocal) και η οποία είναι είτε ανδροτοπική (virilocal) είτε γυναικοτοπική (uxorilocal).
- στον τύπο της «διευρυμένης» οικογένειας η εγκατάσταση των συζύγων είναι είτε πατροτοπική (patrilocal) είτε μητροτοπική (matrilocal)⁶.

Στην εργασία μας αυτή θα προσπαθήσουμε να δώσουμε μια εικόνα των διαφορετικών μορφών της οικιακής ομάδας στον ελληνικό χώρο. Συστηματικές μελέτες για την ελληνική οικογένεια σπανίζουν.⁷ Θα περιοριστούμε λοιπόν στις επιτόπιες μελέτες που έχουν διεξαχθεί τα τελευταία τριάντα χρόνια από Έλληνες και ξένους ερευνητές με ανθρωπολογική κυρίως κατεύθυνση.^{7α} Χωρίς βέβαια να εξαντλούμε το θέμα, θα παραθέσουμε τα δομικά χαρακτηριστικά που αφορούν τη μορφή της οικογένειας, το σύστημα συγγένειας, τη μεταγαμήλια εγκατάσταση των συζύγων, τις γαμήλιες δωρεές και στρατηγικές, το σύστημα μεταβίβασης των οικογενειακών αγαθών από τη μία γενιά στην άλλη, καθώς και τη διαδικασία κυκλικής ανάπτυξης της οικογένειας για όσες κοινότητες μελετήθηκαν, και υπάρχουν οι σχετικές πληροφορίες γι' αυτές.⁸

6. Meyer Fortes, *ό.π.*, σ. 3.

7. Αναφορές για την ελληνική αγροτική οικογένεια, παλαιότερα και πιο σύγχρονα, περιλαμβάνονται στις ακόλουθες μελέτες: Κ. Καραβίδας, *Τα αγροτικά* (ανατύπωση από την έκδοση του 1931), Αθήνα, Παπαζήσης, 1978· Irwin Sanders, *Rainbow in the Rock. The people of rural Greece*, Cambridge Harvard University Press, 1962, σ. 127-176· Paul-Henri Stahl, *Sociétés Traditionnelles Balcaniques*, Etudes et Documents Balcaniques, αρ. 1, Παρίσι 1979, σ. 137-140.

7α. Οπωσδήποτε, ο αγροτικός χώρος στην Ελλάδα έχει μελετηθεί περισσότερο απ' ό,τι ο αστικός. Αυτό φαίνεται εξάλλου και από τις δύο αξιόλογες μελέτες που περιέχουν συστηματική κατάταξη των αγροτικών εμπειρικών ερευνών: Stathis Damianacos, *Etudes rurales et monographies locales en Grèce*, CNRS - Université Paris X - Nanterre, Παρίσι 1978, και Ελένη Κοβάνη, *Οι εμπειρικές έρευνες στην αγροτική Ελλάδα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 1986. Βλ. επίσης και το άρθρο της Ιωάννας Λαμπίρη-Δημάκη, «Η κοινωνική έρευνα στον αγροτικό χώρο», *Σύγχρονα Θέματα*, Οκτώβριος - Δεκέμβριος 1984, σ. 61-67.

8. Τα παραπάνω δομικά χαρακτηριστικά δεν υπάρχουν για όλες τις μελέτες που διεξήχθησαν. Φυσικά θα περιοριστούμε σε ό,τι υπάρχει. Επίσης πέρα από τις εργασίες που θα αναφέρουμε, υπάρχουν ασφαλώς και άλλες που δεν περιλαμβάνονται στην παρούσα μελέτη.

Έτσι, βοηθούμε στην πληρέστερη κατανόηση της σημερινής μορφής της αγροτικής οικογένειας.⁹

Α. ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΕΣ ΕΠΙΤΟΠΙΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

1. Σαρακατσάνοι (Ήπειρος)¹⁰

Η οικογένεια (πυρηνική και διευρυμένη) παίζει πρωταρχικό ρόλο στην κοινωνική οργάνωση των Σαρακατσάνων. Αποτελεί δε συγχρόνως τη μονάδα παραγωγής και κατανάλωσης με την κοινή εκμετάλλευση των οικογενειακών αγαθών που έχουν σχέση με κτηνοτροφικές δραστηριότητες. Το σύστημα συγγένειας στην κοινωνία αυτή είναι αμφίπλευρο (bilateral). Το «σόνι» κάθε ατόμου, όπως αναφέρει ο συγγραφέας, περιλαμβάνει τους συγγενείς και συγκεκριμένα μέχρι και του βαθμού των δεύτερων ξαδέρφων από τη μεριά του πατέρα και της μητέρας, ενώ δεν γίνεται διάκριση ανάμεσα στους πατροπλευρικούς και τους μητροπλευρικούς συγγενείς.¹¹

Στην κοινωνία των Σαρακατσάνων υπάρχει έντονος διαχωρισμός μεταξύ συγγενικών και μη συγγενικών οικογενειών — «δικοί μας» και «ξένου», όπως χαρακτηριστικά τις ονομάζουν. Οι μη συγγενικές οικογένειες αντιμετωπίζονται συχνά με εχθρότητα και καχυποψία, ενώ σε μια ενδιάμεση κατάσταση βρίσκονται οι συγγενείς εξ «αγχιστείας», δηλαδή οι οικογένειες που συνδέονται μετά από γάμο.¹²

Στην κλειστή αυτή κοινωνία, όπως είναι φυσικό, παρατηρείται το φαινόμενο της ενδογαμίας, ενώ η μεταγαμήλια εγκατάσταση των συζύγων είναι ανδρο-πατροτοπική (virilocal). Οι γιοι κάθε οικογένειας εξακολουθούν δηλαδή και μετά το γάμο τους να ζουν στο πατρικό σπίτι, σε διευρυμένο οικογενειακό σχήμα με αρχηγό τον πατέρα. Ακόμα, η από κοινού εκμετάλλευση του κοπαδιού αποτελεί βασικό στοιχείο για τη λειτουργία και οργάνωση

9. Για την περιγραφή μας αυτή, συχνά θα χρησιμοποιήσουμε τον εννοστή χωρίς αυτό να σημαίνει ότι όλα τα στοιχεία που αναφέρονται διατηρούνται ακόμα σήμερα στο ακέραιο.

10. Οι Σαρακατσάνοι ή Σαρακατσαναίοι είναι ημινομάδες κτηνοτρόφοι που ζουν σε πολλές περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας. Μια κοινότητα Σαρακατσάνων που ζουν στην ορεινή Ήπειρο, στο Ζαγόρι και συγκεκριμένα στη δυτική πλευρά της Πίνδου, μελετήθηκε από τον J. Campbell, κατά το 1954-1955. Για τη δομή της οικογένειας, βλ. John Campbell, (α) «The Kindred in a Greek mountain community», στο J. Pitt-Rivers (επιμ.), *Mediterranean countrymen*, Mouton, Παρίσι 1963, σ. 73-96, (β) *Honour, Family and Patronage, A study of institutions and moral values in a Greek mountain community*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1964, σ. 36-212. Για τους Σαρακατσάνους βλ. επίσης: Georges Kavadias, *Pasteurs nomades méditerranéens. Les Saracatsans de Grèce*, Gauthier Villars, Παρίσι 1965.

11. John Campbell, *ό.π.*, σ. 75.

12. *Ό.π.* (α), σ. 77-78.

του τσελιγκάτου. Κατά το γάμο, οι γαμήλιες ανταλλαγές και δωρεές έχουν αμφίπλευρο χαρακτήρα, επισημαίνει ο συγγραφέας. Δηλαδή οι οικογένειες των μελλόντων συζύγων συνεισφέρουν εξίσου για τη νέα εγκατάσταση, όπως θα δούμε παρακάτω.¹³

Τα αγαθά κάθε οικογένειας, που συνίστανται από το κοπάδι, από χρήματα και από διάφορα αντικείμενα, προορίζονται λοιπόν για την προικοδότηση όλων των παιδιών της οικογένειας. Οι κόρες όταν παντρεύονται παίρνουν το μερίδιο που τους αναλογεί από τη γονική περιουσία ως προίκα, η οποία αποτελείται από τα προικιά (δηλαδή προσωπικό και οικιακό ρουχισμό), ενώ μεταπολεμικά συνηθίζεται να τους δίνεται και ένα χρηματικό ποσό.¹⁴

Η συγκατοίκηση όμως των παντρεμένων αδελφών διαρκεί ένα περιορισμένο χρονικό διάστημα, που κυμαίνεται από πέντε έως δέκα χρόνια, μέχρις ότου παντρευτούν όλες οι αδελφές τους, και οπωσδήποτε μέχρι το γάμο του μεγαλύτερου αδελφού. Ένας αδελφός αρχίζει να ζητάει συνήθως το διαχωρισμό της γονεϊκής περιουσίας, όταν η οικογένειά του έχει αυξηθεί και οι ευθύνες απέναντι στα παιδιά του αρχίζουν να γίνονται πιεστικές. Με τη διάσπαση της διευρυμένης οικογένειας σε πυρηνικές, επέρχεται και το τέλος της κυκλικής ανάπτυξης της οικογένειας. Κάθε αδελφός αποχωρώντας παίρνει ίσο αριθμό ζώων από το κοπάδι του πατέρα, για τη νέα εγκατάστασή του. Συνηθίζεται επίσης να παίρνει μισό μερίδιο παραπάνω ο μεγαλύτερος γιος, που θα φροντίσει τους γονείς στα γεράματά τους.¹⁵

Το σύστημα της αμφίπλευρης προικοδότησης γίνεται περισσότερο κατονοητό στις περιπτώσεις που δεν υπάρχουν γιοι στην οικογένεια. Έτσι, όταν η μικρότερη κόρη παντρεύεται, ο γαμπρός εγκαθίσταται στο σπίτι του πεθερού φέρνοντας και το μερίδιό του από τη γονεϊκή περιουσία. Ο έλεγχος όμως της περιουσίας δεν περιέρχεται στη νέα οικογένεια, παρά μόνον όταν ο πατέρας της νύφης αποσυρθεί από αρχηγός.¹⁶

Η οικογένεια αποτελεί το κέντρο του κόσμου στην κοινωνία των Σαρακατσάνων, ενώ εκτός από τα περιουσιακά αγαθά κληροδοτείται από γενιά σε γενιά και το γόητρο κάθε οικογένειας.¹⁷ Το κλειστό αυτό σύστημα κοινωνικής οργάνωσης ευνόησε, όπως ισχυρίζεται ο συγγραφέας, την ανάπτυξη των σχέσεων πελατείας οι οποίες λειτουργούν ως μηχανισμός διασύνδεσης της τοπικής κοινότητας με την ευρύτερη κοινωνία.¹⁸

13. Ό.π. (α), σ. 81.

14. Ό.π. (α), σ. 81-82.

15. Ό.π. (α), σ. 82.

16. Ό.π. (α), σ. 82-83.

17. Βλ. ό.π. (β), σ. 263-316.

18. Ό.π. (β), σ. 213-257.

2. Έξι χωριά της Ηπείρου¹⁹

Στην έρευνα των έξι χωριών της Ηπείρου αναφέρεται ότι ο μέσος αριθμός μελών ανά νοικοκυριό είναι 5,2 άτομα στα πεδινά χωριά και 4 άτομα στα ορεινά. Στην πλειονότητά τους οι οικογένειες έχουν πυρηνική μορφή, και μόνο στο ένα τρίτο από αυτές, όπως επισημαίνουν οι συγγραφείς, συναντώνται διευρυμένα σχήματα οικογενειών με συγκατοίκηση τριών γενεών.²⁰

Η οικογένεια στην αγροτική Ήπειρο έχει πατριαρχικό χαρακτήρα, ενώ στα χωριά που μελετήθηκαν παρατηρείται έντονα το φαινόμενο της ενδογαμίας. Επίσης, στα χωριά που είχαν λίγους κατοίκους, η ζώνη της ενδογαμίας επεκτείνεται και στα γύρω γειτονικά χωριά.

Η μονογραφία για το πεδινό χωριό Μελισσόπετρα περιλαμβάνει ορισμένες πληροφορίες για την οικογενειακή οργάνωση. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι η εκλογή των συζύγων γινόταν ως επί το πλείστον από τους γονείς ενώ η μεταγαμήλια εγκατάσταση ήταν ανδρο-πατροτοπική (viril-patrilocal). Η προίκα της νύφης περιελάμβανε συνήθως τα προικιά (τον οικιακό και προσωπικό της ρουχισμό), δύο πρόβατα και μία ραπτομηχανή. Αντίθετα, ο γαμπρός ήταν υπεύθυνος για την αγορά των επίπλων (δηλαδή ενός κρεβατιού και ενός τραπέζιου με τέσσερις καρέκλες).²¹

Η διανομή της γονεϊκής ακίνητης περιουσίας γινόταν, εξάλλου, μετά το θάνατο του πατέρα, και συνήθως με άνισο τρόπο. Αυτός, όσο ζούσε, έδινε μόνο την επικαρπία των κτημάτων του στους γιους του. Στη δεύτερη μονογραφία, για το ορεινό χωριό Πυρσόγιαννη, οι συγγραφείς επισημαίνουν ότι οι γιοι των οικογενειών εξακολουθούσαν να ζουν και μετά το γάμο τους στην κατοικία του πατέρα, εφόσον οι διαστάσεις της το επέτρεπαν. Αρχηγός της οικογένειας ήταν ο πατέρας, ενώ την ευθύνη για τη λειτουργία της οικογενειακής ομάδας είχε ο μεγαλύτερος αδελφός. Οι περισσότεροι γάμοι γίνονταν με τη μεσολάβηση τρίτων προσώπων (των προξενητών), ενώ η προίκα των κοριτσιών περιελάμβανε κι εδώ αποκλειστικά και μόνον κινητά αγαθά (δηλαδή τα προικιά).²²

19. Η έρευνα αυτή αποτελεί την πρώτη έρευνα αγροτικής κοινωνιολογίας και πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της συνεργασίας της UNESCO και των υπηρεσιών για την οικονομική ανάπτυξη της Ηπείρου. Τρία ορεινά χωριά (Ελευθέριον, Αγία Παρασκευή και Πυρσόγιαννη) και τρία πεδινά (Μάζι, Αετόπετρα και Μελισσόπετρα) που βρίσκονται στην περιοχή της Κόρινθου επελέγησαν για την επιτόπια διερεύνηση. Βλ. Henri Mendras και άλλοι, *Six villages d'Épire*, Unesco, Rapports de Missions, αρ. 11, Παρίσι 1961.

20. Ό.π., σ. 20.

21. Ό.π., σ. 60.

22. Ό.π., σ. 66-69.

3. Βασιλικά²³

Η οικογένεια στα Βασιλικά έχει πυρηνική μορφή, αφού όμως προηγουμένως περάσει από ένα στάδιο διευρυμένης μορφής, ενώ οι ενδοοικογενειακές σχέσεις με το ευρύτερο συγγενικό δίκτυο καθώς και με τους πνευματικούς συγγενείς (κουμπάροι) είναι πολύ ισχυρές.²⁴

Η επιλογή των συζύγων γίνεται από τους γονείς που επιλέγουν συνήθως άτομα έξω από το χωριό και τα οποία κατάγονται από τα γύρω γειτονικά χωριά. Αυτό έχει αποτέλεσμα τα Βασιλικά να είναι χωριό κατεξοχήν εξωγαμικό.²⁵

Η μεταγαμήλια εγκατάσταση είναι ανδρο-πατροτοπική (viripatrilocal), δηλαδή οι γυναίκες μετά το γάμο τους εγκαθίστανται στα χωριά των συζύγων τους και στο σπίτι του πεθερού. Αντίθετα με ό,τι συμβαίνει αλλού, στο χωριό αυτό ο άνδρας όταν εγκατασταθεί σαν «σώγαμπρος» στο σπίτι του πατέρα της νύφης χαρακτηρίζεται με δυσμένεια από τους κατοίκους του χωριού.

Η συγκατοίκηση των παντρεμένων αδελφών διαρκεί και εδώ περιορισμένο χρονικό διάστημα, και συγκεκριμένα μέχρι το θάνατο του πατέρα που θα σημάνει και το τέλος του αναπτυξιακού κύκλου της οικογένειας. Μετά το θάνατο του πατέρα αρχίζει η διαδικασία διαχωρισμού της πατρικής περιουσίας, που σε πολλές περιπτώσεις διαρκεί πολλά χρόνια προκαλώντας συχνά έντονες συγκρούσεις ανάμεσα στα αδέλφια.

Οι κόρες που έχουν πάρει ως προίκα το μερίδιο που τους αναλογεί από τα κτήματα, αποκλείονται από την πατρική κληρονομιά. Η προίκα λοιπόν λειτουργεί και εδώ ως μηχανισμός μεταβίβασης της πατρικής περιουσίας.²⁶

Ας δούμε όμως πώς πραγματοποιείται ο διαχωρισμός της πατρικής περιουσίας ανάμεσα στα αδέλφια. Εάν η πατρική κατοικία δεν επαρκεί για τη συστέγαση όλων των αδελφών και των οικογενειών τους, τότε αποφασίζεται να κατασκευαστούν νέες κατοικίες για κάθε οικογένεια χωριστά.²⁷

Για την κατασκευή των καινούριων αυτών κατοικιών, που διαρκεί συχνά πολλά χρόνια, συμμετέχουν και βοηθούν όλα τα μέλη της ευρείας οικο-

23. Τα Βασιλικά είναι ένα χωριό της Βοιωτίας στους πρόποδες του Παρνασσού. Η επίτοπια έρευνα πραγματοποιήθηκε το 1955-56. Βλ. Ernestine Friedl, (a) *Vassilica, a village in modern Greece*, Holt, Rinehart and Winston, Νέα Υόρκη 1962, (b) «Some aspects of dowry and inheritance in Boetia», στο J. Pitt-Rivers (επιμ.), *Mediterranean Countrymen*, Mouton, Paris-La Haye 1963, σ. 113-135.

24. Ernestine Friedl, *ό.π.* (a), σ. 18-19.

25. *Ό.π.*, σ. 53-59.

26. Ernestine Friedl, (β), *ό.π.*, σ. 126-127.

27. Ernestine Friedl, (a), *ό.π.*, σ. 60-69.

γένειας και μόνο μετά την ολοκλήρωσή τους οριστικοποιείται πλέον ο διαχωρισμός της γονεϊκής περιουσίας. Την ίδια περίοδο, επέρχεται και η διάσπαση της διευρυμένης οικογένειας σε πυρηνικές. Ακόμη, κατά το παρελθόν η διανομή των κατοικιών και των κτημάτων γινόταν πολλές φορές με το σύστημα του κλήρου, ώστε να αποφεύγονται οι αδικίες και οι συγκρούσεις ανάμεσα στα αδέρφια.²⁸

Κάτω όμως από την επίδραση της μετανάστευσης και της αγροτικής εξόδου, στη δεκαετία 1950-60, που είχαν αποτέλεσμα την ερήμωση της υπαίθρου γενικά και συγκεκριμένα του χωριού αυτού, οι παραδοσιακές δομές της οικογένειας, όπως επισημαίνει ο συγγραφέας, εξασθενούν σταδιακά.

Έτσι, η συγκατοίκηση των αδελφών έχει σχεδόν καταργηθεί σήμερα, ενώ οι νέες μορφές προικοδότησης που επικράτησαν ενισχύουν την εξωγαμία και τους αστικούς γάμους. Η προίκα μετατρέπεται λοιπόν σε διαμέρισμα στην πόλη (στην Αθήνα ή σε άλλη επαρχιακή πόλη) και είναι απαραίτητη για την προσέλευση «καλού γαμπρού» και μάλιστα αστού. Παράλληλα, η εκπαίδευση των αγοριών της οικογένειας, που θεωρείται βασική προϋπόθεση για κοινωνική άνοδο και προσδίδει γόητρο σ' ολόκληρη την οικογένεια, απορροφά σημαντικό μέρος της γονεϊκής περιουσίας.²⁹

4. Αμπέλι (Εύβοια)³⁰

Η πυρηνική οικογένεια αποτελεί τη βασική κοινωνική ομάδα στο χωριό αυτό, ενώ ο θεσμός του γάμου παίζει καθοριστικό ρόλο στην εσωτερική κοινωνική οργάνωσή του.

Το σύστημα συγγένειας είναι αμφίπλευρο (bilateral). Κάθε άτομο αναγνωρίζει δηλαδή ως συγγενείς του τα ξαδέλφια μέχρι και του δεύτερου βαθμού από τη μεριά της μητέρας και του πατέρα του αντίστοιχα. Πάντως, η αρσενική γραμμή συγγένειας φαίνεται ότι είναι πιο ισχυρή εξαιτίας της κυρίαρχης θέσης των αντρών μέσα στην κοινωνία και της αντίληψης που επικρατεί ότι αυτή θα εξακολουθήσει να υπάρχει και στο μέλλον (διαμέσου των ονομάτων).³¹

Η προσήλωση στο θεσμό της οικογένειας, η οικογενειακή συνοχή, οι στενές σχέσεις με τους κουμπάρους, καθώς και το σύστημα των αξιών τιμητροπή, αποτελούν το πλαίσιο του ηθικού κώδικα που επικρατεί στο Αμπέλι.

28. Ό.π. (α), σ. 63-67.

29. Ό.π. (α), σ. 66-67.

30. Αμπέλι είναι το ψευδώνυμο μιας αγροτικής κοινότητας στο νομό Ευβοίας που μελετήθηκε το 1966. Βλ. Jane Du Boulay, *Portait of a Greek mountain village*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1974.

31. Ό.π., σ. 121-126 και 142-145.

Ακόμα οι σχέσεις μεταξύ των μη συγγενών συνεπάγονται ανταγωνιστικότητα και καχυποψία.³²

Η γυναίκα θεωρείται «το αδύνατο μέρος» της οικογένειας, που χρειάζεται προστασία, και πολλές φορές αντιμετωπίζεται σαν βάρος για την οικογένεια, εξαιτίας της προίκας που θα πάρει στο γάμο της. Στην πραγματικότητα όμως ο γάμος των γιων στοιχίζει πολύ περισσότερο, εφόσον αυτοί πρέπει να έχουν σπίτι και κτηματική περιουσία για να παντρευτούν, ενώ ο «σώγαμπος» θεωρείται κάτι το υποτιμητικό και επιφέρει ντροπή στη μικροκοινωνία αυτή.³³

Όσον αφορά τις στρατηγικές κληρονομιάς, η πατρική κατοικία κληρονομείται σε αρσενική γραμμή, και συνήθως από το γιο που θα μείνει στο χωριό τελευταίος με τους γέρους γονείς.³⁴

B. ΝΕΟΤΕΡΕΣ ΕΠΙΤΟΠΙΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

1. Πουρί (Θεσσαλία)³⁵

Η οικογένεια στο Πουρί είναι: πυρηνική, ενώ βασικό χαρακτηριστικό στοιχείο της εσωτερικής οργάνωσης της μικροκοινωνίας αυτής είναι η υπεροχή του άντρα απέναντι στη γυναίκα. Όπως παρατηρεί η συγγραφέας, οι οικονομικοκοινωνικές αλλαγές που συντελέστηκαν από την αρχή του αιώνα μας μέχρι σήμερα στην Ελλάδα δεν συνέβαλαν στη βελτίωση της θέσης των γυναικών στο Πουρί, όπου εξακολουθεί να επικρατεί ανδροκρατία.³⁶

Εξάλλου, πρώτιστο μέλημα των γονέων από τη στιγμή που θα γεννηθούν τα παιδιά τους είναι πώς θα τα παντρέψουν όσο το δυνατόν καλύτερα, και μάλιστα σε νεαρή ηλικία. Για το λόγο αυτό, οι γονείς εργάζονται σκληρά για να εξασφαλίσουν ικανοποιητική προίκα στα κορίτσια, της οποίας μάλι-

32. *Ο.π.*, σ. 142-165.

33. *Ο.π.*, σ. 123-124.

34. *Ο.π.*, σ. 138.

35. Το Πουρί, ορεινό χωριό του Πηλίου, μελετήθηκε ανάμεσα στα έτη 1973-1975. Βλ. Marie-Elisabeth Handman, (α) *La vie d'une communauté villageoise: domination masculine et violence à Pouri (Thessalie)*, Thèse de 3e cycle, Παρίσι 1980. (β) «Les noces à Pouri (Pelion)», *L'Homme*, XVI, 2-3, 1976, σ. 41-76, (γ) «De la soumission à la dépendance», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ειδικό τεύχος, 1981, σ. 231-244, (δ) *La violence et la ruse. Hommes et femmes dans un village grec*, Aix-en-Provence, Edisud, 1983, και (ε) «Code civil et droit coutumier: La dot à Pouri», στο Colette Piauxt (επιμ.), *Familles et biens en Grèce et à Chypre*, L'Harmattan, Παρίσι 1985, σ. 237-256.

36. Βλ. Marie-Elisabeth Handman, (α), *ό.π.*, σ. 96-100, και Marie-Elisabeth Handman, (β), *ό.π.*, σ. 243-244.

στα το ύψος συνδέεται άμεσα με το γόητρο κάθε οικογένειας. Στις περιπτώσεις που οι γονείς είναι φτωχοί και δεν έχουν τη δυνατότητα να προικίσουν τις κόρες τους, τότε οι γιοι έχουν υποχρέωση να προικίσουν τις αδελφές τους. Έτσι συχνά αυτοί μεταναστεύουν στο εξωτερικό ή απασχολούνται στην εμπορική ναυτιλία με σκοπό τη συγκέντρωση χρημάτων και την αποκατάσταση των αδελφών τους. Οι γάμοι ρυθμίζονται κυρίως από τους γονείς, ενώ οι συζητήσεις για το ύψος της προίκας προκαλούν συχνά διαπληκτισμούς ανάμεσα στις δύο οικογένειες.³⁷

Το σπίτι όπου εγκαθίστανται οι σύζυγοι μετά το γάμο αποτελεί μέρος της προίκας της γυναίκας. Εκτός από το σπίτι, η προίκα περιλαμβάνει χωράφια, ρουχισμό και ένα ποσό χρημάτων, ενώ σπάνια δίνεται ως προίκα και διαμέρισμα στην πόλη.³⁸ Ο τρόπος εγκατάστασης του ζεύγους είναι γυναικοτοπικός (uxorilocal). Ο κανόνας βέβαια αυτός έχει και τις εξαιρέσεις του. Έτσι, πολλές φορές ο γαμπρός εγκαθίσταται στο σπίτι της νύφης ως «σώγαμπος», πράγμα που δεν επιφέρει ντροπή, όπως συμβαίνει αλλού στην Ελλάδα. Ακόμα, η νύφη, σε σπάνιες περιπτώσεις, εγκαθίσταται στο σπίτι του γαμπρού, εφόσον αυτός είναι ο μικρότερος γιος της οικογένειας.³⁹ Σχετικά με το διαχωρισμό της γονεϊκής περιουσίας, οι Πουριανοί ακολουθούν το δικό τους εθμικό δίκαιο και δεν εφαρμόζουν την ίση κατανομή ανάμεσα στα παιδιά της οικογένειας, όπως προβλέπεται από τον ελληνικό αστικό κώδικα.

Τα κορίτσια παίρνουν το μερίδιό τους, ως προίκα. Ο πατέρας, λοιπόν, αφού προικίσει όλες τις κόρες, μοιράζει την κτηματική του περιουσία στους γιους, με άριστο τρόπο και σε διάφορες φάσεις του αναπτυξιακού κύκλου. Ακόμα, συχνά αποκληρώνει μερικά ή ολικά κάποιον από τους γιους του.⁴⁰

Ο τρόπος αυτός της διανομής της πατρικής περιουσίας προκαλεί φυσικά έντονες συγκρούσεις και διαφορές ανάμεσα στα αδέρφια, που συχνά προσφεύγουν στη δικαιοσύνη για να προστατεύσουν τα νόμιμα δικαιώματά τους. Πολλές φορές οι διαφορές αυτές καταλήγουν σε αιματηρές συγκρούσεις, καθιστώντας με τον τρόπο αυτό το Πουρί ένα χωριό εξαιρετικά βίαιο, όπου οι σχέσεις των ανθρώπων χαρακτηρίζονται από πονηριά και βιαιότητα.

2. Τρίκερι (Θεσσαλία)⁴¹

Οι οικονομικές δραστηριότητες των κατοίκων στο Τρίκερι έχουν σχέση με τη θάλασσα. Έτσι, το ψάρεμα και η απασχόληση στην εμπορική ναυτιλία

37. Βλ. Marie-Elisabeth Handman, (α), *ό.π.*, σ. 101-110 και 127-139.

38. Για την προίκα στο Πουρί, βλ. Marie-Elisabeth Handman, (ε), *ό.π.*, σ. 237-248.

39. Βλ. Marie-Elisabeth Handman, (α), *ό.π.*, σ. 139-141.

40. *Ό.π.* (α), σ. 273-278.

41. Το Τρίκερι, χωριό του Πηλίου στη Θεσσαλία, δεσπόζει στην είσοδο του Παγασητι-

κρατούν το 90% του ανδρικού πληθυσμού μακριά από την οικογενειακή εστία, για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Οι γυναίκες αποτελούν λοιπόν την εγγύηση για τη διατήρηση της εσωτερικής συνοχής της οικογένειας στο Τρίκερι και αντικαθιστούν σ' όλους τους τομείς τους συζύγους τους κατά τη διάρκεια της απουσίας τους.⁴²

Η οικογένεια στο Τρίκερι είναι πυρηνική ενώ εξαιτίας της ιδιόμορφης θέσης της γυναίκας παρατηρείται έντονα το φαινόμενο της ενδογαμίας. Η εκλογή των συζύγων γίνεται συνήθως με τη μεσολάβηση ενός «προξενιτή», και ο τρόπος εγκατάστασης είναι γυναικοτοπικός (uxorilocal). Το σπίτι όπου εγκαθίσταται το νέο ζευγάρι είναι συχνά το σπίτι των γονέων της νύφης, το οποίο και μοιράζεται με μια άλλη αδελφή της ή και με τους ίδιους τους γονείς της.⁴³ Η εγγύτητα των κατοικιών έχει αποτέλεσμα η νέα οικογένεια να διατηρεί στενούς δεσμούς συνεργασίας και αμοιβαίας βοήθειας με την παλιά.

Η μεταβίβαση των οικογενειακών αγαθών γίνεται στα κορίτσια κατά το γάμο τους, με τη μορφή της προίκας. Η προίκα για κάθε κόρη αποτελείται από ένα σπίτι, κτήματα για καλλιέργεια, ένα χρηματικό ποσό, ρουχισμό, κοσμήματα και παραδοσιακές ενδυμασίες. Οι γιοι, όμως, αποκλείονται από τη γονεϊκή ακίνητη περιουσία, και μόνον σε εξαιρετικές περιπτώσεις και αφού προικιστούν όλες οι αδελφές τους κληρονομούν κάτι που έχει τυχόν απομείνει. Αντίθετα, αυτοί έχουν κληρονομικά δικαιώματα σ' όλα τα μέσα παραγωγής, όπως βάρκες, εργαλεία για ψάρεμα κλπ.⁴⁴

Όπως επισημαίνει ο συγγραφέας, τα τελευταία χρόνια η ανάπτυξη του τουρισμού και η διάδοση των μέσων μαζικής ενημέρωσης είχαν αποτέλεσμα την αποδιοργάνωση της παραδοσιακής οργάνωσης της μικροκοινωνίας αυτών, και ιδιαίτερα των γαμήλιων πρακτικών.

Μια σημαντική αλλαγή που παρατηρείται στο χωριό είναι και η άρνηση των γυναικών να παντρευτούν άντρες που απασχολούνται στην εμπορική ναυτιλία, γεγονός που συνεπάγεται την ενίσχυση της εξωγαμίας στο Τρίκερι, και ιδίως ανάμεσα στον γυναικείο πληθυσμό.⁴⁵

κού κόλπου. Η επιτόπια έρευνα πραγματοποιήθηκε ανάμεσα στα έτη 1975 και 1979. Βλ. Ιοαννα Βεορουλου, «Trikeri: molitité et rapports d'appartenance», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ειδικό τεύχος, 1981, σ. 191-199.

42. *Ο.π.*, σ. 193.

43. *Ο.π.*, σ. 194-195.

44. *Ο.π.*, σ. 194.

45. *Ο.π.*, σ. 199.

3. Άνω Ραβένια (Ήπειρος)⁴⁶

Οι κάτοικοι στα Άνω Ραβένια χωρίζονται σε τρεις διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες: α) στους αυτόχθονες, β) στους Σαρακατσάνους και γ) στους Βλάχους. Οι δύο τελευταίες ομάδες είναι νομάδες κτηνοτρόφοι που εγκαταστάθηκαν στο χωριό, ιδίως μετά τον εμφύλιο πόλεμο του 1945. Η οικιακή ομάδα αποτελείται από τους γονείς και τα άγαμα παιδιά τους. Συχνά όμως παρατηρείται διευρυμένο σχήμα οικογένειας με τη συγκατοίκηση και ενός από τους γονείς, από τη μεριά της γυναίκας, ή του άντρα αντίστοιχα.⁴⁷

Μέχρι το 1930 παρατηρούνταν έντονα το φαινόμενο της ενδογαμίας. Στη συνέχεια όμως εξαιτίας της αθρόας μετανάστευσης των κατοίκων του χωριού, οι γάμοι είναι κυρίως εξωγαμικοί. Σήμερα ο γάμος, τόσο για τους άντρες όσο και για τις γυναίκες, δεν σημαίνει τίποτε άλλο παρά «αναχώρηση» από το χωριό και εγκατάσταση στην πόλη, ενώ τα κριτήρια για έναν καλό γάμο είναι καθαρά οικονομικά (δηλαδή ένα καλό επάγγελμα για τον άντρα και μια καλή προίκα για τη γυναίκα).⁴⁸ Οπωσδήποτε, η εγκατάλειψη του χωριού είχε αποτέλεσμα και την αποδόμηση της παραδοσιακής οικογένειας γενικότερα.

4. Βεργίνα (Μακεδονία)⁴⁹

Στη μελέτη αυτή παρουσιάζονται οι μετασχηματισμοί που συντελέστηκαν στην οικιακή ομάδα μετά την αγροτική μεταρρύθμιση του 1930, και εντοπίζονται οι ιδιαιτερότητες που εμφανίζουν οι τρεις επιμέρους πληθυσμιακές ομάδες (αυτόχθονες, Πόντιοι και Καυκάσιοι) του χωριού.

Συγκεκριμένα ανάμεσα στα έτη 1921 και 1925 εγκαταστάθηκαν στη Βεργίνα 300 περίπου άτομα. Το ένα τρίτο από αυτούς ήταν Καυκάσιοι και προέρχονταν από τα χωριά Pendzerot και Kecher της Ρωσίας, οι δε υπόλοιποι ήταν Πόντιοι και κατάγονταν από το χωριό Santa. Ο πληθυσμός των προσφύγων αποτελούσε τότε το 55% του συνόλου.

α) Αυτόχθονες

Ανάμεσα στους αυτόχθονες κατοίκους του χωριού επικρατούσαν μέχρι το 1930 διευρυμένα σχήματα οικογένειας, που συνέπιπταν με τον γεωργικό

46. Τα Άνω Ραβένια είναι ορεινό χωριό της Ηπείρου στο Ζαγόρι. Βλ. Colette Piauxt, (α), «Famille et économie à Ano Ravenia», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 24, 1975, σ. 106-110, και (β) «L'absence vécue au village: L'ici entre l'ailleurs et l'autrefois», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ειδικό τεύχος, 1981, σ. 245-256.

47. Colette Piauxt (α), *ό.π.*, σ. 307-308.

48. Colette Piauxt, (β), *ό.π.*, σ. 252.

49. Η Βεργίνα, χωριό της Κεντρικής Μακεδονίας (12 χιλ.μ. από τη Βέροια) μελετήθηκε αρχικά το 1977, για θέματα σχετικά με τις οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές. Βλ. Στάθης

κλήρο. Συνήθως ο μεγαλύτερος γιος παρέμενε μετά το γάμο του στην πατρική κατοικία και εργαζόταν μαζί με τον πατέρα. Στη συνέχεια όμως, με την αγροτική μεταρρύθμιση και τη διανομή κληρών σ' όλα τα παντρεμένα ζευγάρια, ευνοείται η δημιουργία πυρηνικών οικογενειών. Σήμερα, όπως επισημαίνει ο συγγραφέας, μόνο στο 10% από το σύνολο των οικογενειών του χωριού συναντώνται διευρυμένες οικογένειες με συγκατοίκηση 3 ή 4 γενεών.

Όσον αφορά τις κληρονομικές πρακτικές, η γονεϊκή περιουσία διανέμεται σ' όλα τα παιδιά εξίσου, μετά το θάνατο του πατέρα. Όσο για τα εργαλεία παραγωγής, αυτά κληρονομούνται από το γιο που θα παραμείνει τελικά στη γεωργική εκμετάλλευση του πατέρα. Σχετικά με τις γαμήλιες δωρεές, όπως αναφέρεται μέχρι το 1940 επικρατούσε στη Βεργίνα το έθιμο της «εξαγοράς της νύφης». Ο γαμπρός συνήθως προσέφερε ένα ποσό χρημάτων (χρυσά νομίσματα), παπούτσια και ρουχισμό στους γονείς της νύφης, και μόνο μεταπολεμικά εμφανίζονται οι πρώτες προίκες στο χωριό.

β) Οι Πόντιοι

Ανάμεσα στους Πόντιους, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στο χωριό, η διευρυμένη μορφή οικογένειας επικρατούσε μέχρι πρόσφατα. Μεταπολεμικά όμως οι πυρηνικές οικογένειες γενικεύονται και σ' αυτήν την πληθυσμιακή ομάδα. Ακόμα, μετά το 1960, ο θεσμός της προίκας εμφανίζεται και επικρατεί ανάμεσα στους Πόντιους. Η προίκα περιλαμβάνει συνήθως ένα σπίτι και κτήματα για καλλιέργεια. Η γονεϊκή περιουσία μοιράζεται εξίσου σ' όλα τα παιδιά της οικογένειας, με κάποια όμως προτεραιότητα (δηλαδή μεγαλύτερο μερίδιο) στις κόρες και στον μικρότερο γιο που θα παραμείνει και θα εργάζεται μαζί με τον πατέρα. Άλλωστε, η πρακτική αυτή ισχύει για όλες ανεξαιρέτως τις οικογένειες του χωριού.

γ) Οι Κανκάσιοι

Η τρίτη πληθυσμιακή ομάδα του χωριού είναι οι Κανκάσιοι οι οποίοι είχαν εντελώς διαφορετική κοινωνική οργάνωση. Έτσι, οι γιοι μετά το γάμο τους έφερναν τις γυναίκες τους στην πατρική κατοικία. Η μεταγαμήλια εγκατάσταση ήταν ανδροτοπική (viril-patrilocal). Η συγκατοίκηση όμως των αδελφών διαρκούσε κι εδώ περιορισμένο χρονικό διάστημα, συνήθως μέχρι τη

Δαμιανάκος, Ηλίας Νικολακόπουλος, Δημήτρης Ψυχογιός, «Βεργίνα: Γεωργικός εκσυγχρονισμός και κοινωνικός μετασχηματισμός σ' ένα χωριό της Κεντρικής Μακεδονίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 33-34, 1978, σ. 432-478. Τα στοιχεία σχετικά με την οικογένεια συνελέγησαν το 1981. Βλ. Stathis Damianacos, «Groupe domestique, transmission du patrimoine et prestations matrimoniales dans un village multi-ethnique de la Grèce du Nord», εισήγηση στο Συνέδριο «Γαμήλιες δωρεές και στρατηγικές στη Μεσόγειο», Μασσαλία, 20-25 Σεπτεμβρίου, 1981.

γέννηση του πρώτου ή του δεύτερου παιδιού τους. Τότε γινόταν λοιπόν η διάσπαση της διευρυμένης οικογένειας σε νέες πυρηνικές.

Το πατρικό σπίτι μεταβιβαζόταν συνήθως στον μικρότερο γιο, που έμενε με τους γονείς, ενώ αντίθετα το κοπάδι, που αποτελεί το κατεξοχήν περιουσιακό αγαθό των Καυκασίων, μοιραζόταν εξίσου σ' όλα τα παιδιά της οικογένειας. Προίκα στις κόρες δεν δινόταν και το έθιμο της «εξαγοράς της νύφης» επικρατούσε όπως και στους αυτόχθονες μέχρι το 1950. Μεταπολεμικά όμως παρατηρούνται πολλές αλλαγές στην οικογένεια οι οποίες είχαν αποτέλεσμα την εξασθένηση πολλών παραδοσιακών πρακτικών. Έτσι, η γονεϊκή περιουσία κατανέμεται εξίσου σ' όλα τα παιδιά της οικογένειας, με κάποια προτεραιότητα πάντοτε στο τελευταίο παιδί που θα παραμείνει με τον πατέρα. Ακόμα, ο θεσμός της προίκας γενικεύεται και ανάμεσα στους Καυκάσιους.

Όπως διαπιστώνουμε, οι οικονομικοκοινωνικές αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στον αγροτικό χώρο μετά τη δεκαετία του '50, με τον εκχρηματισμό της οικονομίας και τον εκσυγχρονισμό της γεωργίας είχαν αποτέλεσμα τη μεταβολή παραδοσιακών δομών και την επικράτηση νέων πρακτικών και στις τρεις πληθυσμιακές ομάδες της Βεργίνας.

5. Θράκη⁵⁰

Η μεγάλη σύνθετη οικογένεια με πατριαρχικό χαρακτήρα, που αποτελούνταν από τρεις ή και περισσότερες γενιές, ήταν ο κυριαρχικός τύπος της οικογένειας παλαιότερα και συγκεκριμένα μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα στην αγροτική Θράκη.

Όπως επισημαίνει ο συγγραφέας, η δομή της οικογένειας στη Θράκη είχε πολλά κοινά στοιχεία με τη σλαβική (zadruga) και την τουρκική (aile). Η μεταγαμήλια εγκατάσταση ήταν ανδρο-πατροτοπική (viril-patrilocal). Τα αδέρφια δηλαδή συγκατοικούσαν και μετά το γάμο τους ενώ αρχηγός της οικογένειας ήταν ο πατέρας. Η διάσπαση της διευρυμένης οικογένειας σε νέες πυρηνικές πραγματοποιούνταν όταν η οικογένεια είχε αυξηθεί και το σπίτι πλέον δεν επαρκούσε για τη στέγασή της. Σύμφωνα με τις συνήθειες, γινόταν τότε συγχρόνως και ο διαχωρισμός της πατρικής περιουσίας.

Η επιλογή των συζύγων γινόταν από τους γονείς ενώ στις γαμήλιες ανταλλαγές επικρατούσε ο θεσμός της «εξαγοράς της νύφης», που είναι γνωστός σαν «μπαμπά-χακί» (στα τουρκικά σημαίνει «το δικαίωμα του πατέ-

50. Για την οικογένεια στις αγροτικές περιοχές της Θράκης, βλ. Ελευθέριος Αλεξάκης, «Η δομή της ελληνικής οικογένειας στη Θράκη», *Μνήμων*, τ. 5, Αθήνα 1975, σ. 49-80.

ρα».⁵¹ Οι γονείς δηλαδή του γαμπρού προσέφεραν ένα χρηματικό ποσό στον πατέρα της νύφης ως αντιστάθμισμα «της απώλειας των εργατικών χεριών της κόρης τους». Η προίκα αποτελούνταν μόνον από το ρουχισμό της νύφης.⁵²

Επίσης, όσον αφορά τις κληρονομικές στρατηγικές, είναι εξακριβωμένο ότι στα χωριά της Θράκης υπήρχε «αρρενογονική κληρονομήση» (agnatic inheritance) και ότι οι γυναίκες κληρονομούσαν μόνο όταν δεν υπήρχαν άρρενες απόγονοι. Η πατρική ακίνητη περιουσία μοιραζόταν μεταξύ των αδελφών, μετά το θάνατο του πατέρα κυρίως, με το σύστημα του λαχνού, ώστε να αποφεύγονται οι συγκρούσεις μεταξύ τους.⁵³

Μεταπολεμικά, με την αποδιοργάνωση της μεγάλης σύνθετης οικογένειας στη Θράκη και την επικράτηση της πυρηνικής, παρατηρούνται πολλές αλλαγές στα δομικά χαρακτηριστικά που περιγράψαμε παραπάνω. Ο χωρισμός των οικογενειών γίνεται αμέσως μετά το γάμο των μεγάλων αδελφών, οι οποίοι εγκαθίστανται σε καινούρια σπίτια, κοντά στο πατρικό, που τους το κατασκευάζει ο πατέρας· δηλαδή, η μεταγαμήλια εγκατάσταση είναι πλέον ανδρο-νεοτοπική (viri-neolocal), ενώ, όπως είναι φυσικό, ο κύκλος ανάπτυξης της οικογένειας διαρκεί λιγότερο χρόνο.⁵⁴

Ακόμα, ο θεσμός της «εξαγοράς της νύφης» εξαφανίζεται σταδιακά ενώ εισάγεται ο θεσμός της προίκας, πράγμα που οφείλεται στις νεότερες επιδράσεις της νότιας Ελλάδας και στις γενικότερες μεταβολές που παρατηρούνται στο θεσμό της οικογένειας. Σήμερα το «τράχωμα», δηλαδή η προικοδότηση της νύφης με ακίνητα και χρήματα, αποτελεί ασφάλεια για το γάμο και μια «αποζημίωση» κατά κάποιον τρόπο του γαμπρού, εφόσον η γυναίκα στην πόλη δεν εργάζεται αλλά μένει σπίτι και ασχολείται με την ανατροφή των παιδιών.⁵⁵ Τέλος, όσον αφορά τις κληρονομικές πρακτικές, αλλάζουν κι αυτές μορφή και επικρατεί το σύστημα της ίσης κληρονομήσης όλων των παιδιών της οικογένειας. Πάντως οι γιοι επιδιώκουν ακόμα μέχρι σήμερα να κρατήσουν τη γη δίνοντας στις αδελφές τους χρήματα για αγορά διαμερίσματος στις πόλεις.

6. Μάνη⁵⁶

Το παραδοσιακό σύστημα κοινωνικής οργάνωσης της Μάνης, το οποίο σ' έ-

51. Ό.π., σ. 63 και 67.

52. Ό.π., σ. 68.

53. Ό.π., σ. 51 και 71.

54. Ό.π., σ. 52-53.

55. Ό.π., σ. 68-69.

56. Η Μάνη, ορεινή περιοχή στη Νότια Πελοπόννησο, καλύπτει μια έκταση 900 τετρ. χλμ. περίπου και διαιρείται σε δύο μεγάλα τμήματα: το δυτικό που είναι γνωστό ως Αποσκίε-

να βαθμό διατηρείται μέχρι σήμερα, όπως επισημαίνει ο συγγραφέας, ήταν οι μεγάλες οργανωμένες συγγενικές ομάδες του τύπου του γένους (clan).

Τα γένη στη Μάνη είναι πατρογραμμικά ή αρρενογονικά (patrilineolagnatic clans), δηλαδή τα μέλη τους εντάσσονται στις συγγενικές αυτές ομάδες με βάση την καταγωγή από τον πατέρα, ενώ κάθε γένος έχει έναν ημιμυθικό πρόγονο γενεάρχη και αποτελείται από υποομάδες, τις λεγόμενες γενιές (lineages).⁵⁷ Αυτές πάλι διακλαδώνονται σε άλλες μικρότερες γενιές που αποτελούνται από «διευρυμένες» ή «πυρηνικές» οικογένειες ενώ οι όροι που χρησιμοποιούν οι Μανιάτες για να δηλώσουν τις συγγενικές ομάδες είναι το «σόι» ή «φάρα» ή «η γενιά».⁵⁸

Το σύστημα συγγένειας είναι, αντίθετα, αμφίπλευρο ενώ οι συγγενείς εξ αγχιστείας δεν θεωρούνται συγγενείς από τους Μανιάτες. Ακόμα, ανάμεσα σ' όλες τις κατηγορίες των συγγενών υπάρχει αλληλοϋποστήριξη και συμπαράσταση, ενώ ο θεσμός της πνευματικής συγγένειας είναι πολύ ισχυρός. Το γεγονός αυτό αποτελεί παράγοντα σταθερότητας γιατί έτσι περιορίζονται πιθανές συγκρούσεις ανάμεσα σε ανταγωνιζόμενες συγγενικές ομάδες.⁵⁹

Στη Μάνη η διευρυμένη ή σύνθετη οικογένεια που απαντάται σε ορισμένες περιοχές μέχρι σήμερα, περιλαμβάνει τρεις ή σπανιότερα τέσσερις γενιές κι έχει χαρακτήρα αρρενογονικό εξαιτίας της μεταγαμής εγκατάστασης που είναι ανδρο-πατροτοπική (viril-patrilocal). Στις σπάνιες περιπτώσεις που ο γαμπρός εγκαθίσταται στο σπίτι του πεθερού ως «σώγαμπρος» η εγκατάσταση είναι γυναικο-πατροτοπική (uxori-patrilocal).⁶⁰

Η διευρυμένη οικογένεια έχει τη δική της κτηματική περιουσία και το δικό της ταμείο το οποίο το διαχειρίζεται ο πατέρας ή ο παππούς ή ο μεγαλύτερος αδελφός εφόσον τα αδέρφια συνεχίζουν να συγκατοικούν. Η διευρυμένη οικογένεια στη Μάνη είχε ωστόσο καθορισμένο κύκλο ανάπτυξης. Ο χωρισμός των παντρεμένων αδελφών πραγματοποιούνταν συνήθως μετά το θάνατο του πατέρα, ή και νωρίτερα, εάν το πατρικό σπίτι δεν επαρκούσε για τη στέγασή τους. Μετά το χωρισμό των αδελφών, οι γονείς, σύμφωνα με στοιχεία που συγκέντρωσε ο συγγραφέας, διαμένουν πιο συχνά με τον μικρότερο

ρή Μάνη και το οποίο χωρίζεται πάλι σε δύο επιμέρους περιοχές, την Έξω Μάνη και το νοτιότερο τμήμα της, τη Μέσα Μάνη. Το δεύτερο μεγάλο τμήμα είναι η Ανατολική Μάνη που εκτείνεται από το Γύθειο ως το Πόρτο-Κάγιο και λέγεται Προσηλιακή ή Κάτω Μάνη. Άλλοτε αριθμούσε 130 χωριά και οικισμούς και 50.000 κατοίκους. Σήμερα ο πληθυσμός της έχει περιοριστεί πολύ και υπολογίζεται σε 15.000 κατοίκους περίπου. Για τη δομή της οικογένειας στη Μάνη βλέπε: Ελευθέριος Αλεξάκης, *Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης*, Αθήνα 1980.

57. *Ο.π.*, σ. 34-35.

58. *Ο.π.*, σ. 36.

59. *Ο.π.*, σ. 224-225 και 252-260.

60. *Ο.π.*, σ. 193-194.

γιο (77%) ενώ μόνο 23% από αυτούς διαμένουν με τον μεγαλύτερο γιο.⁶¹ Ο διαχωρισμός της γονεϊκής περιουσίας γινόταν είτε πριν είτε μετά από το θάνατο του πατέρα. Πάντως, ο χρόνος εξαρτιόταν από τη φάση της κυκλικής ανάπτυξης της οικογένειας. Δηλαδή, εάν οι παντρεμένοι γιοι αποχωρούσαν αμέσως μετά το γάμο τους από το πατρικό σπίτι, τότε ο πατέρας τους παραχωρούσε το μερίδιό τους. Όταν όμως αυτό πραγματοποιούνταν αργότερα τότε, σύμφωνα με τον εθμικό τρόπο μεταβίβασης της κτηματικής περιουσίας, στη Μάνη, η διανομή γινόταν με το σύστημα των κλήρων.⁶² Δικαίωμα να τραβήξουν λαχνό είχαν όλα τα αδέρφια. Όπως φαίνεται, αντίθετα με όσα υποστηρίζονταν μέχρι πρόσφατα περί αποκλεισμού των κοριτσιών από την πατρική κληρονομιά στη Μάνη, αυτή ρυθμιζόταν αμφιπλευρικά στην περιοχή που αρχίζει από την Αερόπολη και τον Κότρωνα μέχρι την Καλαμάτα και το Γύθειο.⁶³

Όσον αφορά όμως την πατρική κατοικία, τα πράγματα είναι διαφορετικά. Σ' όλη τη Μάνη τα κορίτσια δεν έχουν κληρονομικά δικαιώματα στο πατρικό σπίτι. Ο πατέρας είχε υποχρέωση να δώσει ξεχωριστές κατοικίες μόνο στους γιους του. Στις περιπτώσεις όμως που οι αδελφοί συγκατοικούσαν κατά τη διανομή της πατρικής περιουσίας, τότε είτε αυτή συνυπολογιζόταν με τα κτήματα στο διαχωρισμό των μεριδίων είτε διαφορετικά έμενε στο παιδί που θα φρόντιζε τους γέρους γονείς.⁶⁴

Η επιλογή των συζύγων γίνεται από τους γονείς που ελέγχουν αυστηρά τις σχέσεις των νέων. Στη νότια περιοχή της Μάνης απαντάται παντού το φαινόμενο της εξωγαμίας που λειτουργεί ως μηχανισμός εξασφάλισης της συνοχής του γένους. Αντίθετα, στην Έξω Βόρεια Προσηλιακή Μάνη τα γένη είναι ενδογαμικά, με εξαίρεση ορισμένα γένη της περιοχής Κότρωνα και Μαυροβουνίου.⁶⁵

Οι γαμήλιες δωρεές παρουσιάζουν κι αυτές ιδιαιτερότητες στην περιοχή της Μάνης. Το έθιμο της «εξαγοράς της νύφης» που το συναντά κανείς σ' όλες τις περιοχές αυτές έχει καθαρά συμβολικό χαρακτήρα κι όχι οικονομικό, όπως συμβαίνει αλλού στην Ελλάδα.⁶⁶ Συνδέεται δηλαδή περισσότερο με

61. Ό.π., σ. 197-202.

62. Εάν ο διαχωρισμός της περιουσίας γινόταν πριν από το θάνατο του πατέρα, αυτός κρατούσε ένα μέρος από τα κτήματα, που αντιστοιχούσε περίπου στο 1/3 του συνόλου αυτών, για τα γεράματά του (γεροκομειό ή γεροθρόφι).

63. Ό.π., σ. 203-212.

64. Ό.π., σ. 207.

65. Ό.π., σ. 284-292.

66. Πρβ. Ελευθέριος Αλεξάκης, *Η εξαγορά της νύφης. Συμβολή στη μελέτη των γαμήλιων θεσμών στη νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα 1984.

την τελετουργία του γάμου και αποτελεί ένα είδος συμμετοχής του γαμπρού στα έξοδα του γάμου.⁶⁷

Στην Έξω Βόρεια Προσηλιακή Μάνη συνυπάρχει με την προίκια που περιλαμβάνει εκτός από τα προικιά, δηλαδή το ρουχισμό της νύφης, και κτήματα, ενώ στη Μέσα Νότια Προσηλιακή Μάνη η προίκια είναι εντελώς πρόσφατο φαινόμενο. Πάντως προικιά στα κορίτσια δίνονταν παντού στη Μάνη.⁶⁸ Με τις σημερινές εξελίξεις πολλά γένη στη Μάνη έχουν αποδιοργανωθεί ενώ οι οικονομικοκοινωνικές αλλαγές που συντελέστηκαν εν τω μεταξύ είχαν αποτέλεσμα την αστικοποίηση του πληθυσμού της. Έτσι, η διευρυμένη οικογένεια συναντάται πλέον σήμερα σε σπάνιες περιπτώσεις και όπως είναι φυσικό ο κύκλος ανάπτυξης της οικογένειας είναι συντομότερος αφού τα αγόρια εγκαταλείπουν το πατρικό σπίτι νωρίς για να εγκατασταθούν στα αστικά κέντρα και ιδίως στην Αθήνα και τον Πειραιά. Ο θεσμός της προίκας γενικεύεται παίρνοντας όμως τη μορφή της αστικής προίκας που χρησιμεύει ως μέσον για όσο το δυνατόν καλύτερο γαμπρό.⁶⁹

7. Ασπίδα⁷⁰ (Μάνη)

Στην παρουσίαση διαφόρων εθνογραφικών χαρακτηριστικών του χωριού αυτού ο συγγραφέας παραθέτει και ορισμένα στοιχεία για την οργάνωση της οικιακής ομάδας.

Οι οικογένειες στην Ασπίδα είναι στο σύνολό τους συζυγικές ενώ σε ελάχιστες μόνο περιπτώσεις συναντάται διευρυμένο σχήμα με συγκατοίκηση ενός από τους γονείς των συζύγων.

Το σύστημα συγγένειας είναι αμφίπλευρο με σαφή καθορισμένα όρια. Συγγενείς δηλαδή κάθε ατόμου στην κοινότητα αυτή θεωρούνται τα ξαδέλφια μέχρι και του δεύτερου βαθμού από τη μεριά της μητέρας και του πατέρα αντίστοιχα. Η πατρογραμμική όμως μεριά εμφανίζεται κι εδώ περισσότερο σημαντική κι έχει μεγαλύτερη βαρύτητα στις κοινωνικές σχέσεις. Το σύστημα των γενεών (clans) που ίσχυε στην παραδοσιακή μανιάτικη κοινωνία μέχρι τις αρχές του αιώνα μας, όπως το περιγράψαμε παραπάνω, φαίνεται ότι εξακολουθεί να παίζει σημαντικό ρόλο στην εσωτερική ιεράρχηση των οικογενειών της Ασπίδας.⁷¹

67. *Ο.π.*, σ. 293-299.

68. *Ο.π.*, σ. 300-301.

69. *Ο.π.*, σ. 202.

70. Ασπίδα είναι το ψευδώνυμο μιας μικρής μισοεγκαταλελειμμένης παραθαλάσσιας κοινότητας της βορειοανατολικής Μάνης που απέχει σαράντα περίπου χιλιόμετρα νότια από τη Σπάρτη. Βλ. Peter S. Allen, «Aspida: A. Depopulated Maniat Community», στο M. Dimen - E. Friedl (επιμ.), *Regional variation in modern Greece and Cyprus*, Annals of the New Academy of Sciences, Νέα Υόρκη τ. 268, 1976, σ. 168-188.

71. *Ο.π.*, σ. 188-189.

Όσον αφορά τις γαμήλιες στρατηγικές, ο συγγραφέας επισημαίνει ότι παρατηρείται ενδογαμία που καλύπτει όμως μια ευρύτερη ζώνη στην οποία περιλαμβάνονται και επτά γειτονικά χωριά.

Η μεταγαμήλια εγκατάσταση ήταν ανδροτοπική (virilocal), ενώ η προίκα αποτελούνταν από κτήματα για καλλιέργεια. Για το λόγο αυτό, οι κάτοικοι της Ασπίδας προσπαθούσαν να βρουν νύφες από τα γειτονικά χωριά ώστε τα κτήματά τους να βρίσκονται σε μικρή απόσταση από το χωριό τους.

Με τις σημερινές εξελίξεις και την αθρόα εγκατάσταση των κατοίκων του χωριού στις πόλεις και ιδιαίτερα στην Αθήνα, η μεταγαμήλια εγκατάσταση μεταβάλλεται σε γυναικοτοπική (uxorilocal) και το σπίτι ή το διαμέρισμα στην πόλη αποτελεί πλέον μέρος της προίκας των κοριτσιών. Ακόμα, το φαινόμενο της ενδογαμίας εξασθενεί σταδιακά, εφόσον πλέον οι αστικοί γάμοι προτιμώνται.⁷²

Πάντως οι γάμοι εξακολουθούν να ρυθμίζονται και να ελέγχονται από τους γονείς ενώ η προίκα λειτουργεί και ως μηχανισμός κοινωνικής ανόδου και υπεργαμίας.

Ο διαχωρισμός της γονεϊκής περιουσίας πραγματοποιείται μετά το θάνατο του πατέρα. Όλα τα παιδιά της οικογένειας, έχουν ίσα δικαιώματα στην κληρονομιά. Τα κορίτσια όμως της οικογένειας τα οποία λαμβάνουν το μερίδιό τους κατά το γάμο, ως προίκα, παίρνουν συνήθως μεγαλύτερο μερίδιο, γεγονός που συνδέεται με το ενδιαφέρον των γονέων για την όσο το δυνατόν καλύτερη αποκατάστασή τους.⁷³

8. Μαυρίκιον (Αχαΐα)⁷⁴

Στην εθνογραφική παρουσίαση της κοινότητας αυτής ο συγγραφέας παραθέτει και ορισμένα δομικά χαρακτηριστικά της οικογένειας. Όπως επισημαίνει, στην πλειονότητά τους οι οικογένειες είναι πυρηνικές, ενώ το φαινόμενο της ενδογαμίας έχει σημαντικά εξασθενήσει στην κοινότητα αυτή.

Συγκεκριμένα, την εποχή που διεξήχθη η επιτόπια έρευνα (1962) μόνο σε 40% από τους γάμους είχαν κοινή καταγωγή και οι δύο σύζυγοι. Ακόμα, η επιλογή των συζύγων γινόταν από τους γονείς στο 95% των περιπτώσεων.⁷⁵

72. Ό.π., σ. 184-185.

73. Ό.π.

74. Μαυρίκιον ή Βόβοντα, κοινότητα του νομού Αχαΐας. Για την οικογένεια βλ. Perry Bialor, «The Northwestern Corner of the Peloponnesos: Mavrikion and its Region», στο *Regional variation in modern Greece and Cyprus*, ό.π., σ. 232-235.

75. Ό.π., σ. 232-233.

Το σύστημα συγγένειας είναι αμφίπλευρο στην ιεραρχικά δομημένη κοινωνία του Μαυρικίου. Τρεις κοινωνικές κατηγορίες διακρίνονται μέσα στο χωριό οι οποίες καθορίζονται από το εισόδημα κάθε οικογένειας σε συνδυασμό με την εκπαίδευση και την ηθικότητα των μελών της. Η μεταγαμήλια εγκατάσταση των συζύγων ήταν ανδροτοπική (virilocal). Ο κανόνας όμως αυτός αρχίζει να μεταβάλλεται με τον εκσυγχρονισμό του χωριού και τις οικονομικοκοινωνικές αλλαγές στον αγροτικό χώρο. Ο γάμος λειτουργεί πλέον ως μηχανισμός φυγής από το χωριό και εγκατάστασης στην πόλη. Η εξεύρεση όμως αστού γαμπρού προϋποθέτει την προικοδότηση των κοριτσιών με χρήματα ή με σπίτι στην πόλη.⁷⁶

9. Καρποφόρα (Μεσσηνία)⁷⁷

Η συζυγική οικογένεια που καμιά φορά περιλαμβάνει και κάποιον από τους γονείς των συζύγων, αποτελεί τη βασική κοινωνική και οικονομική μονάδα του χωριού αυτού, ενώ η ενδογαμία εξακολουθεί να χαρακτηρίζει τις γαμήλιες πρακτικές.

Το σύστημα συγγένειας στην κοινότητα αυτή είναι αμφίπλευρο. Έτσι, κάθε άτομο αναγνωρίζει ως συγγενείς του, και από τις δύο κατιούσες γραμμές, την πατρογραμμική και τη μητρογραμμική, τα ξαδέλφια του μέχρι του δεύτερου βαθμού και σπανιότερα μέχρι του τρίτου.⁷⁸

Η αρσενική όμως γραμμή, όπως επισημαίνει ο συγγραφέας, είναι ισχυρότερη και θεωρείται περισσότερο σημαντική για την οργανωτική δομή της συγγένειας. Αποτέλεσμα της τάσης αυτής είναι το γεγονός ότι οι συγγενικές οικογένειες από τη μεριά του πατέρα συνιστούν ευρύτερες ομάδες με κοινό επώνυμο. Το σύστημα αυτό συνδέεται επίσης και με την ιδεολογία που επικρατεί στο χωριό σχετικά με την κατωτερότητα του γυναικείου φύλου και τον αυστηρό καταμερισμό των εργασιών ανάμεσα στους άνδρες και στις γυναίκες.⁷⁹

Η μεταγαμήλια εγκατάσταση ήταν παλαιότερα ανδροτοπική, ενώ μόνον ο γιος της οικογένειας κληρονομούσε την πατρική κατοικία. Στις περιπτώσεις που υπήρχαν όμως περισσότεροι γιοι, κατασκευάζονταν καινούριες κατοικίες κοντά στην πατρική. Μεταπολεμικά, όπως φαίνεται, με την αστικο-

76. Ό.π.

77. Κοινότητα του νομού Μεσσηνίας, βρίσκεται 2 χλμ. εσωτερικά από τη θάλασσα στη βορειοδυτική άκρη του Μεσσηνιακού κόλπου. Απέχει δέκα χιλιόμετρα από τη Μεσσήνη και δώδεκα από την Καλαμάτα. Βλ. Stanley Aschenbrenner, «Karpofora: Reluctant Farmers on a Fertile Land», στο *Regional variation in modern Greece and Cyprus*, ό.π., σ. 207-221.

78. Ό.π., σ. 215-217.

79. Ό.π., σ. 216.

ποίηση των κατοίκων υιοθετούνται νέοι τρόποι εγκατάστασης. Ο ανδροτοπικός βέβαια τρόπος κυριαρχεί αλλά συχνά η προίκα των κοριτσιών περιλαμβάνει και σπίτι ή διαμέρισμα στην Αθήνα, εφόσον πλέον προτιμώνται οι αστικοί γάμοι.⁸⁰

Μέχρι το 1970, όπως αναφέρει ο συγγραφέας, η επιλογή των συζύγων γινόταν από τους γονείς αλλά η συγκατάθεση των παιδιών ήταν απαραίτητη.⁸¹

Οποσδήποτε, η άνοδος του επιπέδου εκπαίδευσης ανάμεσα στους νέους, η μετανάστευση των κατοίκων και γενικά η αρνητική στάση των χωρικών απέναντι στην αγροτική ζωή είχαν ως συνέπεια την εξασθένηση πολλών παραδοσιακών πρακτικών γύρω από το γάμο και τη μεταγαμήλια εγκατάσταση.⁸²

10. Ανώγεια (Κρήτη)⁸³

Καθοριστικός παράγοντας στην κοινωνική οργάνωση του χωριού αυτού είναι η συνοχή των συγγενικών ομάδων που αποτελούν τις γενιές (lineages). Οι γενιές καταλαμβάνουν μέχρι σήμερα τον ίδιο χώρο (γειτονιά) στα Ανώγεια ενώ η αμοιβαία βοήθεια, συνεργασία και αλληλεξάρτηση διέπουν τις σχέσεις ανάμεσα στα μέλη των συγγενικών οικογενειών (lignées). Έτσι, οι πυρηνικές οικογένειες που αποτελούν τις γενιές δεν είναι αυτόνομες. Αυτές κρατούν στενούς δεσμούς με το συγγενικό δίκτυο το οποίο ελέγχει όλα τα μέλη της με σκοπό τη διαφύλαξη των συμφερόντων τους, τη διατήρηση του ηθικού κώδικα και την προστασία της τιμής όλης της οικογένειας.⁸⁴

Σ' ένα τέτοιο κοινωνικό πλαίσιο παρατηρείται φυσικά έντονα το φαινόμενο της ενδογαμίας, ενώ ο γάμος χρησιμοποιείται συχνά και ως μηχανισμός συμφιλίωσης δύο οικογενειών που στο παρελθόν είχαν συγκρουστεί. Ο θεσμός της πνευματικής συγγένειας, με τη σύναψη κουμπαριών, συμβάλλει κι αυτός στη διαφύλαξη της συνοχής της κοινωνικής οργάνωσης περιορίζοντας τις συγκρούσεις και τις εκδικήσεις ανάμεσα στις διάφορες οικογένειες.⁸⁵

Η μεταγαμήλια εγκατάσταση είναι ανδροτοπική (virilocal). Η πατρική κατοικία κληρονομείται από τον μικρότερο αδελφό που φροντίζει συνήθως

80. Ό.π., σ. 214-215.

81. Ό.π., σ. 215.

82. Ό.π., σ. 215.

83. Τα Ανώγεια, ορεινό χωριό της Κρήτης μελετήθηκε ανάμεσα στα έτη 1974 και 1976.

Βλ. για την οικογένεια Françoise Saulnier, (a) *Annoya un village de montagne crétois*, Etudes et Documents Balcaniques, αρ. 2, Laboratoire d'Anthropologie Sociale, Παρίσι 1980, σ. 101-142 και (β) «Quelques aspects du changement social dans un village de montagne crétois», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ειδικό τεύχος, Αθήνα 1981, σ. 257-261.

84. Françoise Saulnier, (β), ό.π., σ. 258.

85. Ό.π. (β), σ. 258.

και τους γονείς στα γεράματα, ενώ τα αδέρφια κατασκευάζουν καινούριες κατοικίες κοντά στην πατρική.⁸⁶

Η μεταβίβαση των οικογενειακών αγαθών είναι οργανωμένη κατά τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίζεται όσο το δυνατόν περισσότερο η ενότητα και η ακεραιότητα της πατρικής περιουσίας. Εξαιρώντας πάντοτε τις γυναίκες, αυτή μεταβιβάζεται σε αρσενική γραμμή. Οι κόρες λαμβάνουν το μερίδιό τους κατά το γάμο τους με τη μορφή της προίκας η οποία αποτελείται κυρίως από κινητά αγαθά, όπως τα προικιά (οικιακός και προσωπικός ρουχισμός), η οικοσκευή, κοσμήματα, χρήματα και πιθανόν ορισμένα απομακρυσμένα κτήματα. Ο διαχωρισμός της γονεϊκής περιουσίας πραγματοποιείται με την ευκαιρία διαφόρων γεγονότων, όπως ο γάμος του πρώτου παιδιού της οικογένειας ή μετά το γάμο όλων των παιδιών. Ο πατέρας κρατεί το 1/10 περίπου της περιουσίας του για τα γεράματά του το οποίο μετά το θάνατό του μοιράζεται εξίσου σε όλα τα παιδιά της οικογένειας.⁸⁷

Στη σημερινή φάση πολλά από τα παραπάνω χαρακτηριστικά που περιγράψαμε επιβιώνουν και, όπως φαίνεται, οι στενές ενδοοικογενειακές σχέσεις συμβάλλουν στη διατήρηση της συνοχής της οικιακής ομάδας στα Ανώγεια.

Όπωςδήποτε οι κοινωνικοοικονομικές αλλαγές που συντελέστηκαν μεταπολεμικά στην Ελλάδα, η επίδραση του τουρισμού, η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση και η ανάπτυξη της υφαντουργίας στο χωριό που είχε αποτέλεσμα την απασχόληση των γυναικών, συντέλεσαν, όπως παρατηρεί η συγγραφέας, στην ατομοποίηση του ατόμου και στην αμφισβήτηση των παραδοσιακών κανόνων συμπεριφοράς. Παρατηρούνται, εξάλλου, σημαντικές αλλαγές όσον αφορά τις στρατηγικές μεταβίβασης των οικογενειακών αγαθών. Έτσι, οι γυναίκες έχουν πλέον ίσα δικαιώματα στην οικογενειακή περιουσία ενώ η προίκα περιλαμβάνει συχνά και διαμέρισμα στην πόλη.⁸⁸

11. Επίσκεψη (Κέρκυρα)⁸⁹

Οι ιδιαιτερότητες της οικογένειας στην Επίσκεψη, που είναι συγχρόνως μονάδα παραγωγής, κατανάλωσης και αναπαραγωγής του κοινωνικού συστήματος, μας αποκαλύπτουν τον παραδοσιακό χαρακτήρα της μικροκοινωνίας

86. Βλ. Françoise Saulnier, (α), *ό.π.*, σ. 130-133.

87. Βλ. σχετικά: Françoise Saulnier-Thiercelin, «Principes et pratiques du partage des biens. L'exemple crétois», στο *Familles et biens en Grèce et en Chypre*, *ό.π.*, σ. 57-59.

88. Βλ. Françoise Saulnier, (β), *ό.π.*, σ. 261.

89. Η κοινότητα Επίσκεψη της Κέρκυρας βρίσκεται στο ορεινό βορειοανατολικό τμήμα του νησιού και μελετήθηκε κατά τα έτη 1976-1977. Βλ. Maria Couroucli, (α) *Structures économiques et sociales du village Episkepsi à Corfou de 1000 à vos jours*, thèse de 3ème cycle, Παρίσι 1981, (β) «Changement et immobilité dans la montagne de Corfu», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ειδικό τεύχος, 1981, σ. 221-230.

αυτής που διατηρεί μέχρι σήμερα πολλά γνωρίσματα, επιβιώσεις και αντιλήψεις από το παρελθόν.⁹⁰

Η οικιακή ομάδα στην κοινότητα αυτή, ήδη από τον 19ο αιώνα, επισημαίνει η συγγραφέας, είναι οργανωμένη σε πυρηνικές οικογένειες.⁹¹

Το χωριό είναι χωρισμένο σε τέσσερις συνοικίες, ευδιάκριτες, με διαφορετικές ονομασίες η καθεμία και οι οποίες συμπίπτουν με το διαχωρισμό των οικογενειών της Επίσκεψης σε τέσσερις «ράτσες» οι οποίες κατά κάποιο τρόπο αντιστοιχούν στα γένη (clans) που συναντάμε σε άλλες μικροκοινωνίες. Οι ράτσες πάλι αποτελούνται από ομάδες συγγενικών οικογενειών, δηλαδή τις γενιές (lignages) οι οποίες προέρχονται από έναν κοινό πρόγονο. Το σύστημα συγγένειας είναι αμφίπλευρο με τάσεις πατρογραμμικές, η δε απόσχιση των συγγενικών ομάδων σε επιμέρους διακλαδώσεις πραγματοποιείται κάθε τρεις γενιές, καθοριστικό σημείο της πατρογραμμικής συγγένειας. Έτσι δημιουργούνται νέες συγγενικές ομάδες με ξεχωριστό όνομα και αρρενογονικό χαρακτήρα.⁹²

Στο χωριό Επίσκεψη παρατηρείται επίσης έντονα το φαινόμενο της ενδογαμίας, ενώ η επιλογή των συζύγων γίνεται κυρίως από τους γονείς. Η μεταγαμήλια εγκατάσταση του ζεύγους είναι συνήθως ανδροτοπική (patrilocal). Η οικογένεια του γαμπρού είναι υποχρεωμένη να παραχωρήσει ένα σπίτι στο νέο ζευγάρι.⁹³

Οι κόρες, μετά το γάμο τους, εγκαταλείποντας την πατρική κατοικία έχουν ελάχιστα πλέον δικαιώματα στη γονεϊκή περιουσία, ενώ λαμβάνουν ως προίκα ρουχισμό και μικρό μέρος από τα κτήματα που συνήθως προέρχονται από τη μεριά της μητέρας και χρησιμοποιούνται για την προικοδότηση των κοριτσιών. Η πατρική έγγειος ιδιοκτησία που αποτελείται από κτήματα, την πατρική κατοικία, τους στάβλους κλπ. μεταβιβάζεται μόνο στους γιους της οικογένειας σύμφωνα με τον κώδικα των Ιονίων νήσων του 1841.⁹⁴

Η διαδικασία μεταβίβασης των οικογενειακών αγαθών πραγματοποιείται συνήθως μετά το γάμο όλων των κοριτσιών της οικογένειας και συχνά μετά το γάμο όλων των γιων, όταν δηλαδή οι γονείς πλησιάζουν στην ηλικία της συνταξιοδότησης και αποσύρονται από τις δραστηριότητές τους. Ένα

90. Maria Couroucli, (β), *ό.π.*, σ. 224.

91. Βλ. Μαρία Κουρούκλη, «Η οικογένεια στην Κέρκυρα του 19ου αιώνα», στο Δ. Τσαούσης (επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα*, Εστία, Αθήνα 1984, σ. 149-158.

92. Maria Couroucli, (β) *ό.π.*, σ. 225.

93. *Ό.π.*, σ. 225.

94. Βλ. για τα θέματα σχετικά με την προίκα και τη μεταβίβαση των οικογενειακών αγαθών Maria Couroucli, «Lignage, dot et heritage. Episkepsi, Corfou» στο *Familles et biens en Grèce et à Chypre*, *ό.π.*, σ. 74-81.

μέρος της κτηματικής περιουσίας το κρατούν οι γονείς για τα γεράματά τους και το κληρονομεί τελικά ο γιος που θα φροντίσει τους γονείς στα γεράματα. Το έθιμο αυτό τείνει να εκλείψει μια και οι γονείς έχουν πλέον μεγαλύτερη οικονομική ανεξαρτησία, λόγω των αγροτικών συντάξεων.⁹⁵

Το καθαρά αρσενικό σύστημα μεταβίβασης της περιουσίας που επικρατεί στην Επίσκεψη φαίνεται καθαρά στις περιπτώσεις των οικογενειών που δεν έχουν γιους, όπως επισημαίνει η συγγραφέας. Έτσι, οι γονείς μεταβιβάζουν την ακίνητη περιουσία τους στις κόρες ενώ μία από αυτές όταν παντρεύεται φέρνει το σύζυγό της ως «σώγαμπρο» στην πατρική κατοικία. Ο γαμπρός αφού εγκατασταθεί στο σπίτι του πεθερού χάνει το όνομα της συγγενικής ομάδας στην οποία ανήκει και προσκολλάται στην πατρογραμμική διακλάδωση της οικογένειας του πεθερού.

Η υποταγή όμως του γαμπρού στον πεθερό του διαρκεί μέχρι τη γέννηση των παιδιών, οπότε και γίνεται ο ίδιος πλέον ιδρυτής μιας νέας συγγενικής ομάδας (*lignée*) ενώ αυτή του πεθερού εξαφανίζεται σταδιακά.⁹⁶

Όπως διαπιστώθηκε, οι κληρονομικές ανισότητες μεταξύ αγοριών και κοριτσιών καθώς και οι μηχανισμοί διαδοχής στις περιπτώσεις που δεν υπάρχουν στο αποτελούν σαφείς ενδείξεις των αρρενογονικών δομών που επικρατούν στο χωριό αυτό. Ακόμα το γεγονός ότι οι γυναίκες δεν κληρονομούν γη παρά μόνον όταν αυτή προέρχεται από τη μεριά της μητέρας, αποκαλύπτει την αντίληψη ότι η γη στην Επίσκεψη συνιστά μια περιουσία ενιαία, αδιαίρετη και αρσενική.

Οι σημερινές οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες δεν μετέβαλαν ριζικά την παραδοσιακή βάση της εσωτερικής οργάνωσης της Επίσκεψης στην οποία διατηρούνται πολλές παραδοσιακές κοινωνικές δομές. Οι αστικές προίκες είναι σπάνιες, ενώ οι νέες κληρονομικές πρακτικές που εμφανίζονται αποβλέπουν είτε στην εξασφάλιση μόρφωσης στα παιδιά είτε στη μεταβίβαση όλης της περιουσίας σ' έναν μόνον από τους γιους της οικογένειας.⁹⁷

12. Έλυμπος (Κάρπαθος)⁹⁸

Η Έλυμπος, ορεινό και απομονωμένο χωριό στην Κάρπαθο, διατηρεί μέχρι σήμερα αρκετά παραδοσιακά στοιχεία στην κοινωνική οργάνωσή της. Η κοι-

95. Maria Couroucli, (β), *ό.π.*, σ. 225.

96. *Ο.π.* (β), σ. 225-226.

97. *Ο.π.* (β), σ. 224.

98. Το χωριό Έλυμπος της Καρπάθου στα Δωδεκάνησα μελετήθηκε διαδοχικά από τους Bernard Vernier το 1967 και το 1978 και από τη Σ. Καπετανάκη ανάμεσα στα έτη 1974 και 1978. Για την οικογένεια βλ. Sophie Capetanakis, (α) *Parents et organisation social à Elympos de Karpathos*, thèse de 3e cycle, Παρίσι 1979, σ. 36-107, (β) «Elympos village de Karpathos:

νωνική οργάνωσή της, που ήταν αυστηρά ιεραρχημένη, στηριζόταν σε τρεις αντιθέσεις: 1ον) στην ύπαρξη δύο κατιουσών γραμμών διαδοχής, μιας πατρογραμμικής και μιας μητρογραμμικής, 2ον) στη διάκριση ανάμεσα στα πρωτότοκα και υστερότοκα παιδιά μέσα στην οικογένεια και 3ον) στο διαχωρισμό των χωρικών, σύμφωνα με την απασχόλησή τους σε δύο επαγγελματικές ομάδες, στην ομάδα των γεωργών και σ' αυτή των βοσκών.⁹⁹

Η οικογένεια στην Έλυμπο έχει πυρηνική μορφή. Μέσα σ' αυτήν υπάρχουν δύο κατιούσες γραμμές συγγένειας, μία αρσενική από τη μεριά του πατέρα και μία θηλυκή από τη μεριά της μητέρας. Αυτές οι δύο γραμμές συγγένειας είναι παράλληλες, έχουν χωριστές περιουσίες και δεν αναμειγνύονται ποτέ. Ακόμα, τα ονόματα που δίνονταν στα πρωτότοκα παιδιά αντιστοιχούσαν στις δύο κατιούσες αυτές γραμμές όπου η εναλλαγή των ονομάτων ακολουθούσαν διαδοχικά κάθε δύο γενεές, συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό στην κοινωνική αναπαραγωγή του ισχύοντος συστήματος.¹⁰⁰

Η ενδογαμία, που στην Έλυμπο είχε και ταξικό χαρακτήρα, συνδεόταν με το σύστημα της ομογαμίας όσον αφορά τις γαμήλιες πρακτικές. Οι γάμοι που ήταν αποτέλεσμα των γονεϊκών διαπραγματεύσεων, λειτουργούσαν δηλαδή και ως μηχανισμός αναπαραγωγής του κοινωνικού συστήματος των κανακάρηδων (κανακάρης είναι ο πρωτότοκος γιος της οικογένειας και κανακάρα η πρωτότοκη κόρη αντίστοιχα) που είχαν κυρίαρχη θέση μέσα στο κοινωνικό σύστημα στην Κάρπαθο.¹⁰¹

Η μεταγαμήλια εγκατάσταση ήταν γυναικο-μητροτοπική (matrilocal). Έτσι, κατά το γάμο της πρωτότοκης κόρης οι γονείς με τα υπόλοιπα παιδιά τους αποσύρονταν από το σπίτι που ήταν της μητέρας, για να εγκατασταθούν οι νεόνυμφοι. Η πατρική οικογένεια εγκαθίσταται σε άλλο σπίτι που προερχόταν συνήθως από τη μεριά του πατέρα. Οι γονείς κρατούσαν ακόμα ένα μικρό μέρος των κτημάτων τους (γεροντομέρι) που μετά το θάνατό τους πηδέρχεται κι αυτό στους πρωτότοκους. Μ' αυτό τον μικρό κλήρο έπρεπε πλέον να συντηρηθούν οι ίδιοι και να ζήσουν τα υπόλοιπα παιδιά τους.¹⁰²

structuration d'une société "archaisante", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ειδικό τεύχος, 1981, σ. 200-207 και Bernard Vernier, (α) «La circulation des biens, de la main-d'œuvre, et des prénoms à Karpathos: du bon usage des parents et de le parenté», *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, ap. 31, 1980, σ. 63-87 και (β) «Emigration et dérèglement du marché matrimonial», *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, ap. 15, Ιούνιος 1977, σ. 31-58, (γ) *Rapports de parenté et rapports de domination. L'ordre social des aînés Canacares à Carpathos et sa reproduction*. Thèse de 3e cycle, EHESS, Παρίσι 1977, σ. 96-234.

99. Sissi Capetanakis, (β), *ό.π.*, σ. 200.

100. Βλ. Sophie Capetanakis, (α), *ό.π.*, σ. 45-55.

101. Το ίδιο, σ. 95-98. Βλ. επίσης και Bernard Vernier, *Rapports de parenté et rapports de domination*, *ό.π.*, σ. 95-107.

102. Βλ. Bernard Vernier, (α), *ό.π.*, σ. 64, και Sissi Capetanakis, (α), *ό.π.*, σ. 99.

Οι στρατηγικές μεταβίβασης της γονεϊκής περιουσίας στην Έλυμπο παρουσιάζουν κι αυτές ιδιομορφίες και γίνονταν αμφίπλευρα. Κατά το γάμο των πρωτότοκων παιδιών, γιου ή κόρης αντίστοιχα, οι γονείς μεταβίβαζαν όσα αγαθά προέρχονταν από τη μεριά της μητέρας στην πρωτότοκη κόρη (κανακάρα) και όσα προέρχονταν από την αρσενική γραμμή στο γιο (κανακάρη). Όπως φάνηκε, κληρονομικά δικαιώματα είχαν τα πρωτότοκα μόνο παιδιά κάθε οικογένειας, ενώ αποκλείονταν όλοι οι υστερότοκοι. Αυτό είχε αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας προνομιάς τάξης στο χωριό, αυτής των «κανακάρηδων» οι οποίοι ήταν τελικά και οι μοναδικοί ιδιοκτήτες της γης και των μέσων παραγωγής.¹⁰³

Βλέπουμε λοιπόν ότι οι υστερότοκοι υποβαθμίζονταν στην ιεραρχημένη αυτή κοινωνία. Οι άνδρες μετανάστευαν, ως επί το πλείστον, ενώ οι γυναίκες έμεναν ανύπαντρες υπηρετώντας τις πρωτότοκες αδελφές τους.¹⁰⁴

Μέχρι τη δεκαετία του '50, η Έλυμπος κρατάει αυτή την παραδοσιακή κοινωνική οργάνωση. Η μαζική όμως μετανάστευση των κατοίκων της, ο εκχρηματισμός της οικονομίας και το άνοιγμα του χωριού είχαν αποτέλεσμα την αποδόμηση των γαμήλιων και κληρονομικών στρατηγικών και την αποδιοργάνωση του ισχύοντος κοινωνικού συστήματος των «κανακάρηδων». Έτσι, αυτοί χάνουν σταδιακά τα προνόμιά τους στη γαμήλια αγορά. Στη συνέχεια, εγκαταλείπουν κι αυτοί το χωριό, μεταναστεύοντας στην Αθήνα ή στο εξωτερικό. Ακόμα, ο θεσμός της προίκας που επικρατεί πλέον στις γαμήλιες ανταλλαγές ενισχύει τη μεταναστευτική κίνηση των κατοίκων της. Σήμερα οι μεικτοί γάμοι πρωτότοκων και δευτερότοκων είναι συνηθισμένο φαινόμενο και μόνο το ύψος της προίκας λαμβάνεται υπόψη.¹⁰⁵

13. Μύκονος (Κυκλάδες)¹⁰⁶

Η συγγραφέας περιγράφει τους μετασχηματισμούς που παρατηρούνται στην οικογένεια στη Μύκονο τα τελευταία τριάντα χρόνια, εξαιτίας των οικονομικών μεταβολών που συντελέστηκαν σ' αυτή με την ανάπτυξη του τουρισμού.

Η οικογένεια στη Μύκονο έχει «πυρηνική» μορφή. Μέχρι τη δεκαετία του '50 αποτελούσε τη βασική κοινωνική ομάδα παραγωγής, κατανάλωσης και αναπαραγωγής των παραδοσιακών δομών. Η εκλογή των συζύγων γινόταν συνήθως από τους γονείς. Η προίκα που αποτελούσε τη βασική γαμήλια

103. Βλ. Sophie Capetanakis, (α), *ό.π.*, σ. 45-55.

104. Βλ. Bernard Vernier, (γ), *ό.π.*, σ. 111-117.

105. *Ό.π.*, (γ), σ. 199-221.

106. Η Μύκονος, νησί του Αιγαίου, ανήκει στις Κυκλάδες. Μελετήθηκε από τη Margaret Stott το 1972. Βλ. για την οικογένεια: Margaret Stott, «Economic transition and the family in Myconos», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 17, 1973, σ. 122-133.

στρατηγική συνδεόταν με την εξεύρεση και προσέλκυση «καλού» γαμπρού, ήταν όμως παράλληλα και μέσο επιβίωσης της καινούριας οικογένειας. Η προίκα των κοριτσιών αποτελούνταν συνήθως από ένα σπίτι επιπλωμένο, τα προικιά (δηλαδή τον οικιακό και τον προσωπικό της ρουχισμό), εικόνες, κτήματα για καλλιέργεια, ζώα, ενώ συχνά δίνονταν και χρήματα.¹⁰⁷

Συνηθιζόταν επίσης η οικογένεια του γαμπρού, κατά το γάμο, να προσφέρει ορισμένα κτήματα και ζώα για τη νέα εγκατάσταση. Η συμμετοχή όμως αυτή του άνδρα δεν θεωρούνταν απαραίτητη για την πραγματοποίηση του γάμου. Αντίθετα, τα κορίτσια που δεν είχαν προίκα κινδύνευαν να μείνουν ανύπαντρα.¹⁰⁸

Για το λόγο αυτό, η προικοδότηση των κοριτσιών στη Μύκονο αποτελούσε συχνά τη συλλογική προσπάθεια όλων των μελών της ευρείας οικογένειας και ιδίως του πατέρα και των αδελφών οι οποίοι εργάζονταν σκληρά για να τους εξασφαλίσουν υψηλή προίκα.

Με τις οικονομικές αλλαγές και τα νέα κοινωνικά πρότυπα που επικρατούν στο νησί, η πυρηνική οικογένεια παραμένει βασική κοινωνική ομάδα, αλλά οι συνέπειες των αλλαγών είναι εμφανείς. Οι περισσότεροι πλέον κάτοικοι του νησιού απασχολούνται σε τουριστικά επαγγέλματα, πράγμα που τους εξασφαλίζει υψηλό εισόδημα.

Έτσι, η οικονομική ανεξαρτησία που αποκτούν οι νέοι από πολύ νωρίς είχε αποτέλεσμα τον ταχύτατο μετασχηματισμό των παραδοσιακών κοινωνικών δομών. Οι γονείς επεμβαίνουν πλέον πολύ λιγότερο σε θέματα όπως η επιλογή των συζύγων και οι διαπροσωπικές σχέσεις. Η προίκα, όμως, εξακολουθεί να αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για το γάμο στη Μύκονο, αλλά λειτουργεί κυρίως ως μηχανισμός κοινωνικής ανόδου κι όχι ως μέσο επιβίωσης της οικογενειακής ομάδας.¹⁰⁹

14. Νήσος¹¹⁰ (Κυκλάδες)

Η οικογενειακή ομάδα στη Νήσο συμπίπτει με την πυρηνική οικογένεια. Στην κοινότητα αυτή παρατηρείται έντονα το φαινόμενο της ενδογαμίας. Οι σύζυγοι μετά το γάμο τους εγκαθίστανται στο σπίτι της νύφης που της δίνε-

107. Ό.π., σ. 125-126.

108. Ό.π., σ. 127.

109. Ό.π., σ. 129-130.

110. Νήσος είναι το ψευδώνυμο ενός νησιού του Αιγαίου που ανήκει στις Κυκλάδες και απέχει είκοσι περίπου ώρες από τον Πειραιά. Βλ. Margaret Kenna, α) «Houses, Fields and Graues: Property and vital obligation on a Greek Island», *Ethnology*, τ. XV, τχ. 1, Ιανουάριος 1976, σ. 21-34, και β) «The idiom of family» στο John Peristany (επιμ.), *Mediterranean Family Structures*, Cambridge University Press, 1976, σ. 347-362.

ται ως προίκα. Η εγκατάσταση είναι λοιπόν γυναικοτοπική (uxorilocal). Εκτός από το σπίτι, η προίκα περιλαμβάνει την οικοσκευή, τον προσωπικό και οικιακό ρουχισμό της νέφης ενώ καμιά φορά της δίνονται και ορισμένα κτήματα. Σε σπάνιες περιπτώσεις και μόνον όταν το ζευγάρι πρόκειται να εγκατασταθεί στην Αθήνα, όπως αναφέρει η συγγραφέας, η προίκα δίνεται σε χρήμα.¹¹¹ Αν και κάθε νέα οικογένεια εγκαθίσταται χωριστά, εντούτοις οι συγγενικές οικογένειες εξακολουθούν να διατηρούν στενούς δεσμούς μεταξύ τους. Παράλληλα, ο θεσμός της πνευματικής συγγένειας είναι πολύ ισχυρός στη Νήσο και οι κουμπάροι εκλαμβάνονται ως συγγενείς.

Το είδος της επαγγελματικής απασχόλησης των ανδρών (δηλαδή είτε εργασία σε τρίτους είτε εποχικά στην Αθήνα) εξαρτάται από τη φάση του αναπτυξιακού κύκλου της οικογένειας. Έτσι, μόνο μετά το θάνατο του πατέρα κάθε γιος, κληρονομώντας το μερίδιό του από την πατρική περιουσία, απασχολείται πλέον αποκλειστικά στα δικά του κτήματα.¹¹²

Όλα τα παιδιά έχουν ίσα δικαιώματα στην κληρονομιά ενώ οι κόρες παίρνουν το μερίδιό τους, ως προίκα, κατά το γάμο τους. Οι στρατηγικές μεταβίβασης της περιουσίας συνδέονται επίσης με το σύστημα απονομής των ονομάτων στα παιδιά κάθε οικογένειας, το οποίο ακολουθεί ορισμένες αρχές και κανόνες. Σύμφωνα λοιπόν με τα έθιμα, ο πρώτος γιος παίρνει το όνομα του παππού από τη μεριά του πατέρα ενώ η πρώτη κόρη το όνομα της γιαγιάς από τη μεριά της μητέρας. Στη συνέχεια, ο δεύτερος γιος το όνομα του πατέρα από τη μεριά της μητέρας και η δεύτερη κόρη της μητέρας από τη μεριά του πατέρα. Τα υπόλοιπα παιδιά παίρνουν ονόματα άλλων συγγενών. Με βάση το σύστημα αυτό κάθε παιδί λοιπόν, εκτός από τη γονεϊκή μερίδα, κληρονομεί και το αντίστοιχο μέρος της περιουσίας που προέρχεται από τον συγγενή του οποίου φέρει το όνομα. Εξάλλου, το σπίτι των γονέων κληρονομείται από το παιδί που θα τους φροντίσει στα γεράματα.¹¹³

15. Φαταλάδος (Τήνος)¹¹⁴

Η οικογένεια στο χωριό αυτό της Τήνου είναι πυρηνική ενώ το φαινόμενο της εξωγαμίας παρατηρούνταν συχνά τόσο ανάμεσα στους άνδρες όσο και στις γυναίκες. Πάντως, οι «ξένες» γυναίκες είναι περισσότερες απ' ό,τι οι άν-

111. Ό.π., (α), σ. 22.

112. Ό.π., σ. 23.

113. Ό.π., σ. 23-24.

114. Στην Τήνο, νησί των Κυκλάδων, το ορεινό χωριό Φαταλάδος μελετήθηκε κατά τα έτη 1969-1970. Βλ. Jill Dubisch, «The Ethnography of the Islands: Tinos», στο *Regional variation in modern Greece and Cyprus*, ό.π., σ. 314-327.

δρες, μας αναφέρει ο συγγραφέας.¹¹⁵ Η μεταγαμήλια εγκατάσταση είναι συνήθως νεοτοπική (neolocal) ενώ μητροτοπικός ή πατροτοπικός τρόπος εγκατάστασης συναντάται μόνο στις περιπτώσεις όπου ο ένας από τους δύο συζύγους δεν κατάγεται από εκεί.¹¹⁶

Η προικοδότηση των κοριτσιών δεν αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για το γάμο τους, όπως αυτό συμβαίνει σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, και δεν συνδέεται με την υπεργαμία. Συχνά όμως η προίκα που δίνεται κατά το γάμο δεν είναι σημαντική, και αποτελεί στην ουσία ένα μικρό μέρος από τη μελλοντική κληρονομιά. Οπωσδήποτε, ένα σπίτι καινούριο ή το πατρικό το οποίο θα της δοθεί μετά το θάνατο των γονέων, αποτελεί την καλύτερη προίκα για κάθε γυναίκα.¹¹⁷ Εξάλλου, όπως επισημαίνει ο συγγραφέας, το σύστημα μεταβίβασης της πατρικής κατοικίας σήμερα είναι πολύπλοκο και εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, όπως τον αριθμό και το φύλο των παιδιών κάθε οικογένειας, τον αριθμό των παιδιών που έχουν μεταναστεύσει, την οικονομική κατάσταση της οικογένειας κ.λπ.

16. Θήρα (Κυκλάδες)¹¹⁸

Με την εθνογραφική παρουσίαση του νησιού αυτού ο συγγραφέας μας παραθέτει και ορισμένα στοιχεία που αφορούν την οργάνωση της οικιακής ομάδας στη Θήρα και ιδιαίτερα στο χωριό Κυψέλη.

Η πυρηνική οικογένεια αποτελεί τη βασική κοινωνική μονάδα παραγωγής και κατανάλωσης στην αυστηρά ιεραρχημένη κοινωνία της Θήρας. Σε όλα τα χωριά του νησιού παρατηρείται το φαινόμενο της ενδογαμίας ενώ η μεταγαμήλια εγκατάσταση είναι μητροτοπική (matrilocal) από τη μεριά της γυναίκας. Σύμφωνα με τις παραδοσιακές πρακτικές, οι κόρες λαμβάνουν ως προίκα κατά το γάμο τους ένα σπίτι που αντιστοιχεί στο μερίδιό τους από τη γονεϊκή περιουσία. Η μεγαλύτερη κόρη της οικογένειας παίρνει συνήθως το σπίτι της μητέρας ενώ για τις υπόλοιπες κατασκευάζονται καινούριες κατοικίες κοντά σ' αυτήν.¹¹⁹

Στη Θήρα το σύστημα συγγένειας είναι αμφίπλευρο, όπως σχεδόν παντού στον ελληνικό χώρο. Επίσης, η ύπαρξη των δύο παράλληλων κατιουσών γραμμών διαδοχής —μητρογραμμική και πατρογραμμική— συνδέεται άμεσα

115. *Ό.π.*, σ. 320.

116. *Ό.π.*, σ. 320.

117. *Ό.π.*, σ. 321.

118. Νησί των Κυκλάδων, βρίσκεται 125 μίλια νοτίως του Πειραιά. Βλ. Susannah Hoffman, «The Ethnography of the Islands: Thera», στο *Regional variation in modern Greece and Cyprus*, ό.π., σ. 328-340.

119. *Ό.π.*, σ. 331.

και με ορισμένες λειτουργίες της οικογένειας που έχουν σχέση με το γάμο, το διαχωρισμό των οικογενειακών αγαθών και το σύστημα απονομής των ονομάτων μεταξύ των δύο φύλων. Συγκεκριμένα, οι πρωτότοκοι (γιος και κόρη) κάθε οικογένειας συμβολίζουν αυτή τη διπλή οργάνωση της αμφίπλευρης συγγένειας στη Θήρα.

Έτσι, ο πρωτότοκος γιος που παίρνει το όνομα του παππού από τη μεριά του πατέρα κληρονομεί τα κτήματα που προέρχονται από αυτόν. Το γεγονός αυτό έχει φυσικά αποτέλεσμα την εναλλαγή των ονομάτων κάθε δύο γενιές. Σύμφωνα πάντοτε με το ίδιο σύστημα, η μεγαλύτερη κόρη που παίρνει το όνομα της γιαγιάς της από τη μεριά της μητέρας κληρονομεί και το σπίτι το οποίο είχε πάρει η μητέρα της ως προίκα. Οι νεότεροι γιοι και κόρες κάθε οικογένειας κληρονομούν εξίσου τα υπόλοιπα οικογενειακά αγαθά, αρχίζοντας τη δική τους γραμμή συγγένειας αντίστοιχα.¹²⁰

Το σύστημα όμως αυτό που αφορά την οργάνωση της συγγένειας στη Θήρα, όπως επισημαίνει η συγγραφέας, έχει αποτέλεσμα τη διατήρηση μέχρι σήμερα πολλών παραδοσιακών χαρακτηριστικών στο νησί που έχουν σχέση με την ιεραρχική δομή της κοινωνίας, τους αυστηρά καθορισμένους ρόλους και τα δικαιώματα των ανδρών και των γυναικών και τις αντιλήψεις για την κατώτερότητα της θέσης της γυναίκας μέσα στην κοινωνία.¹²¹

17. Γλέντι¹²² (Κρήτη)

Η οικογένεια στο Γλέντι αποτελείται από τους γονείς και τα ανύπαντρα παιδιά τους. Το σύστημα συγγένειας που διατηρείται μέχρι σήμερα έχει αρρενογονικό χαρακτήρα, ενώ παρατηρείται στο χωριό έντονα το φαινόμενο της ενδογαμίας.¹²³

Η μεταγαμία εγκατάσταση είναι ανδροτοπική (virilocal). Ο πατέρας έχει υποχρέωση να χτίσει για κάθε γιο χωριστά ένα σπίτι. Ο γάμος πραγματοποιείται μόνον αφού αποπερατωθεί η κατασκευή του σπιτιού όπου και θα εγκατασταθεί το νέο ζευγάρι. Εξάλλου, η εγκατάσταση του γαμπρού στο σπίτι της νύφης ως «σώγαμπρου» αποτελεί γεγονός προβλητικό και υποτιμητικό

120. Ό.π., σ. 332-333.

121. Ό.π., σ. 337-338.

122. Γλέντι και Πεύκο (19) είναι τα ψευδώνυμα δύο κοινοτήτων. Η πρώτη βρίσκεται στη δυτική Κρήτη και μελετήθηκε το 1973-74. Η δεύτερη βρίσκεται στη δυτική ακτή της Ρόδου. Ο Μ. Herzfeld πραγματοποίησε επιτόπιες έρευνες στις δύο αυτές κοινότητες ανάμεσα στα έτη 1974 και 1978. Βλ. Michael Herzfeld, «Social Tension and Inheritance by Lot in Three Greek Villages», *Anthropological Quarterly*, τ. 53, τχ. 2, 1980, σ. 91-100.

123. Ό.π., σ. 92.

για τους άνδρες της κοινότητας αυτής, οι οποίοι διακρίνονται μέχρι σήμερα για τον βίαιο χαρακτήρα τους.¹²⁴

Ο διαχωρισμός της πατρικής περιουσίας γίνεται μετά το θάνατο του πατέρα ενώ το ίδιο συμβαίνει και με την κτηματική περιουσία της μητέρας. Όσα κτήματα προορίζονται όμως για την προικοδότηση των κοριτσιών εξαιρούνται από τον κανόνα αυτόν και μεταβιβάζονται στις κόρες κατά το γάμο τους. Μετά το θάνατο του πατέρα κάθε γιος και κόρη δικαιούται ίσο μερίδιο από τη γονεϊκή περιουσία. Όπως φαίνεται γίνεται διαφοροποίηση ανάμεσα στην προίκα που δίνεται κατά το γάμο και στο μερίδιο από την κληρονομιά. Συχνά, για να αποφευχθούν οι συγκρούσεις ανάμεσα στα αδέρφια και τους γαμπρούς χρησιμοποιείται το σύστημα της διανομής με κλήρο. Η αποφυγή συγκρούσεων κατά το διαχωρισμό της πατρικής περιουσίας αποτελεί επίσης ηθική υποχρέωση των αγοριών απέναντι στις ανύπαντρες αδελφές τους που με τον τρόπο αυτό ευνοούνται στη γαμήλια αγορά.¹²⁵

18. Πεύκο (Ρόδος)

Στο Πεύκο, χωριό κατ' εξοχήν ενδογαμικό, η πυρηνική οικογένεια αποτελεί τη βασική κοινωνική ομάδα. Η μεταγαμήλια εγκατάσταση είναι γυναικοτοπική (uxorilocal). Κατά το γάμο οι γονείς της νύφης της παραχωρούν ένα σπίτι ενώ ο γαμπρός συνεισφέρει κι αυτός για τη νέα εγκατάσταση με κτήματα. Έχουμε δηλαδή κι εδώ το σύστημα της αμφίπλευρης προικοδότησης. Στις περιπτώσεις όμως που αυτός δεν έχει κτήματα, θεωρείται «σώγαμπρος» και εξαρτώμενος από τρίτους για την επιβίωση της οικογένειάς τους γεγονός ιδιαίτερα προσβλητικό για τους άνδρες του χωριού.¹²⁶

Στο Πεύκο, αντίθετα με ό,τι συμβαίνει στο Γλέντι, ο διαχωρισμός της γονεϊκής περιουσίας γίνεται από τον ίδιο τον πατέρα και συνήθως μετά το γάμο του πρώτου παιδιού της οικογένειας. Για την αποφυγή αδικιών χρησιμοποιείται κι εδώ το σύστημα διανομής με κλήρο. Το σύστημα αυτό εφαρμόζεται όμως μόνο για τα μερίδια των γιων, ενώ εξαιρούνται όσα κτήματα προορίζονται για την προικοδότηση των κοριτσιών της οικογένειας. Η μεγαλύτερη κόρη παίρνει πάντοτε μεγαλύτερο μερίδιο από τις άλλες (πανωπρόικι), πράγμα που την ευνοεί στη γαμήλια αγορά. Όπως διαπιστώνουμε, ο διαχωρισμός της γονεϊκής περιουσίας στο Πεύκο από τον πατέρα νωρίς έχει αποτέλεσμα αφ' ενός την αποφυγή πιθανών μελλοντικών συγκρούσεων ανά-

124. Ό.π., σ. 94.

125. Ό.π., σ. 96.

126. Ό.π., σ. 94.

μεσα στους γιους και στους γαμπρούς και αφ' ετέρου την εξασφάλιση προί-
κας στις κόρες.¹²⁷

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η εργασία αυτή αποσκοπούσε στην παρουσίαση ορισμένων δομικών χαρα-
κτηριστικών της οικογένειας στον αγροτικό χώρο με βάση τις πληροφορίες
που συγκεντρώσαμε από τις εμπειρικές έρευνες που διεξήχθησαν σε αγροτι-
κές κοινότητες τα τελευταία τριάντα χρόνια.

Όπως διαπιστώνουμε, οι οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές που
συντέλεστηκαν μεταπολεμικά στη χώρα μας, το πλησίασμα του χωριού
προς την πόλη, ο εκρηματισμός της οικονομίας, ο εκσυγχρονισμός των με-
θόδων καλλιέργειας καθώς και ο έντονος ρυθμός αστικοποίησης των κατοί-
κων της υπαίθρου, είχαν αποτέλεσμα το μετασχηματισμό ορισμένων δομι-
κών χαρακτηριστικών της αγροτικής οικογένειας. Αυτή αποτελείται ως επί
το πλείστον από τους γονείς και τα ανύπαντρα παιδιά τους (πυρηνική οικογέ-
νεια) και σε ελάχιστες πλέον περιπτώσεις συναντώνται διευρυμένα σχήματα
οικογένειας όπου συγκατοικούν 3 ή 4 γενιές.¹²⁸

Το σύστημα συγγένειας είναι κυρίως αμφίπλευρο, δηλαδή αναγνωρίζον-
ται ως συγγενείς κάθε ατόμου οι κατιόντες μέχρι τα ξαδέλφια δεύτερου βαθ-
μού από τη μεριά του πατέρα και της μητέρας.

Με τη μετανάστευση και την αστικοποίηση του αγροτικού πληθυσμού,
το φαινόμενο της ενδογαμίας εξασθενεί σταδιακά.

Η μεταγαμήλια εγκατάσταση του ζεύγους είναι νεοτοπική ή ανδροτοπι-
κή, ενώ σπανιότερα στις περιπτώσεις που δεν υπάρχει γιος στην οικογένεια
και ο γαμπρός εγκαθίσταται στο σπίτι της νύφης ως «σώγαμπρος» η εγκατά-
σταση είναι γυναικοτοπική.

Παρατηρείται επίσης μια τάση ομοιογένειας με τον αστικό χώρο στα θέ-
ματα μεταβίβασης των περιουσιακών στοιχείων της οικογένειας με την κα-
θιέρωση της ίσης κατανομής τους σε όλα τα παιδιά. Πάντως σε πολλές κοι-
νότητες εξακολουθούν να ισχύουν μέχρι σήμερα παραδοσιακές πρακτικές ό-
σον αφορά το διαχωρισμό των οικογενειακών αγαθών. Εξάλλου, ο πρωτότο-
κος και υστερότοκος γιος της οικογένειας παίζουν σημαντικό ρόλο στην ορ-
γάνωση και λειτουργία της οικιακής ομάδας.

Η προίκα καθιερώνεται, όπως είδαμε, και στον αγροτικό χώρο και από

127. Ό.π., σ. 96.

128. Όπως π.χ. στους Σαρακατσάνους όπου εξαιτίας των κτηνοτροφικών τους δραστη-
ριοτήτων συναντά κανείς ακόμα και σήμερα διευρυμένες οικογένειες.

θεσμός της προκαπιταλιστικής περιόδου, με τις σημερινές εξελίξεις, μεταβάλλεται κι αυτή ακολουθώντας πλέον τα αστικά πρότυπα.¹²⁹

Η διάρκεια της κυκλικής ανάπτυξης της οικογένειας μειώνεται εξαιτίας της εσωτερικής και εξωτερικής μετανάστευσης που παρατηρείται μεταπολεμικά στην ύπαιθρο. Το γεγονός αυτό έχει συνέπεια την αναχώρηση ή απουσία από την οικογενειακή εστία πολλών μελών της οικογένειας από νωρίς.

Η αγροτική οικογένεια, όπως φάνηκε, μετασχηματίζεται χωρίς όμως να χάνει την παραδοσιακή δομή της. Η ανάπτυξη και διάδοση των αστικών προτύπων ζωής και κατανάλωσης δεν συντελεί στην εξασθένηση των δεσμών συγγένειας και στην αντικατάσταση όλων των παραδοσιακών πρακτικών και λειτουργιών της από νεότερες και πιο σύγχρονες. Έτσι, αντίθετα με τις θεωρίες περί κοινωνικής αλλαγής, στην περίπτωση της Ελλάδας «η διαδικασία μετάβασης από την παράδοση στον εκσυγχρονισμό δεν είναι ευθύγραμμη περνώντας από μια ενδιάμεση βαθμίδα, αλλά είναι πολύπλοκη και σύνθετη, ενώ παλαιό και καινούργιο, παρά τις αντιθέσεις τους, συχνά συνυπάρχουν».¹³⁰

129. Για το μετασχηματισμό της προίκας βλ. Eleonora Skouteri-Didascalou, *On Greek Dowry - Spaciotemporal Transformations*, Post-Graduate Diploma on Social Anthropology, Thesis University of London, 1976, και Roberta Shapino, *Système matrimonial et changement social: La dot en Grèce*, thèse de 3e cycle, Παρίσι 1984.

130. Βλ. Ιωάννα Λαμπίρη-Δημάκη, *ό.π.*, σ. 67.